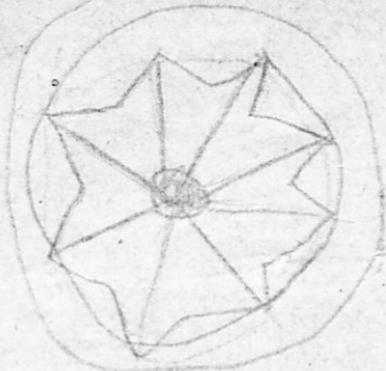
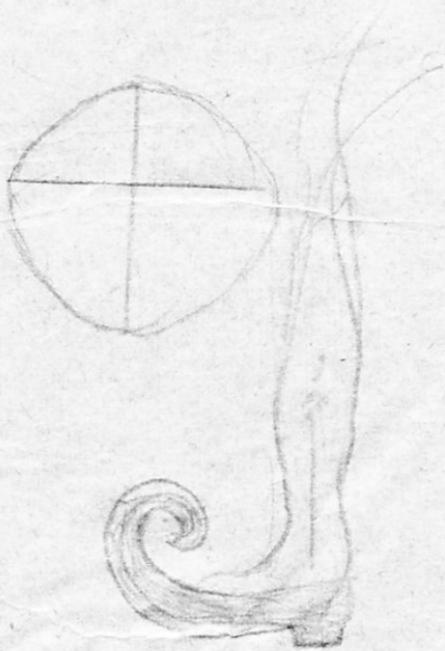

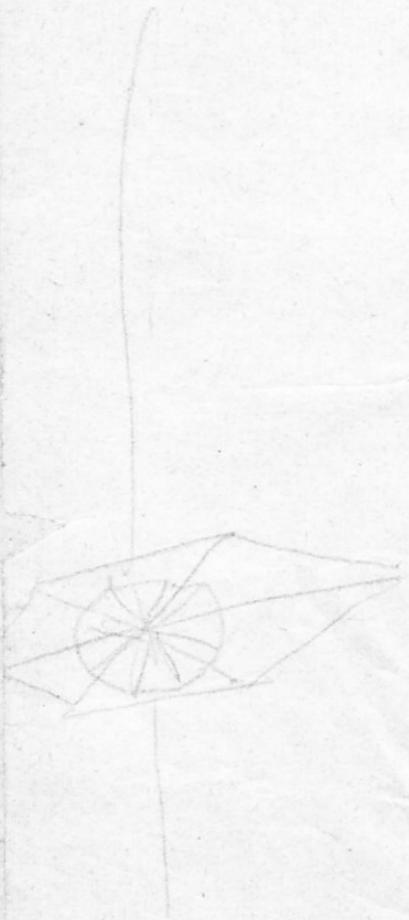
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

17.00
αρ

ΜΑ ΘΙΑ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

46085

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ
τῶν διδακτικῶν βιβλίων.

Ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΗΛΙΑ Ν. ΔΙΚΑΙΟΥ

EN ATHENAI

Liv. 3.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΗΛΙΑ Ν. ΔΙΚΑΙΟΥ

EN ATHENAI *

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΔΕΡΗ

46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46 (Μέγαρον Αρσακείου)

1924

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Ti εἶναι Ἐκκλησία καὶ τι Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἀθροισμα. Χριστιανική δὲ ἐκκλησία είναι τὸ ἀθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτῆρα αὐτῶν πιστεύοντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωριζόντων αὐτὸν ὡς ἀρχιγέρον τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἰστορία είναι ἡ ιστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἢτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δηλ. Ἰστορία ἔξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀηρύζας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς ἴδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν πῶς οἱ μαθηταί του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἢτις ἐπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ποικιλίᾳ αἵρεσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἔχωρίζησαν εἰς τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅπόσας τήμερον βλέπομεν.

ποιοι ἐπίσγμοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεψάνηραν κατὰ διαφόρους ἔποχάς πῶς ἐγίνετο ἡ διοικησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολάς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤργιτος νὰ ἀναπτύσσηται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἔποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἰστορίαν διακριοῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α') εἰς τὴν Ἰστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323). Β') ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (323—867). Γ') ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ Δ') ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1919).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (1-323 Μ. Χ.)

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ φρονκεία καὶ ἡθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιελαμβάνετο ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλώσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἡθικὴ καὶ θρη-

σκευτικὴ κατάστασις τῶν ἐθνῶν ἡτο οἰκετρά. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκεῖαι καὶ καὶ ἔαυτας θεωρούμεναι, ώς θεοποιοῦσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος καὶ ώς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἡσαν διαστροφὴ φανερὰ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπληνησίες μεγάλη, ἥτις ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἡθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ὃς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἡθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. "Οταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθιρμένους, δὲν δύναται νὰ είναι αὐτὸς ἡθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς ἐξηγνίζοντο τρέπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ώς ἐπιτετραμένα. Τοιαῦται ἡσαν καὶ αὗται αἱ θρησκεῖαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ώς κλασικοὺς θαυμάζομεν. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκεῖαι, ἀποβαλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέπτητο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὅπατον βαθμὸν διαφθαρῆ, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις π. χ. καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης, ἀνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ώς θεοί. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων, ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράζοντο, ἢ ἀθλία κατάστασις τῶν δούλων καὶ ἡ ἀνήκουστος ἔκλυσις τῶν ιερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἥτις ἐπήγεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐνῷ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερῇ ἀνγθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἡ ἡπίστουν καὶ ἡδιαφόρουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς τῶν λαῶν ἢ ἀνεξήτουν καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ μάλιστα ὁ Πεθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀνυφώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, φυχῆς καὶ ἀθνασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἡθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθεῖαν καὶ τοὺς μόθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ

ιδέαι αὐτῶν, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων· ἀνδρῶν, δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἥθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ή σωτηρία, ἐμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὁπωσδήποτε ὅμως οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἑθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τοῦ κατὰ τῆς πυλούθεῖας πολέμου των. Καθὼς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ, δτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γλώσσα ἐχρησίμευτε μεγάλως εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διετυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ιδέαι καὶ, ἐπειδὴ ἡ γλώσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνωστὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, τρύπολυνε τοῦτο πολὺ τὴν ἔξαπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἔξαρτεσιν ἀποτελοῦντες εὐρίσκοντο εἰς καλυτέραν κατάστασιν ὅπδο ἥθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν. Παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ιερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἰχον διδαχθῇ τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀλγθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῇ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ιδίως ἡ παρ' αὐτῇ ιδέα τοῦ Θεοῦ ὡς θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δοῦλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβήται, αἱ ὑπεραυτηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὄλικὴ δι' αἵματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἔθνικαί, οὗτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθεῖσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἔηγήσεων. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαῖα προπαρασκευὴ παρὰ τῷ Ἰσραὴλ πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τοὺς ἔθνικοις οὖτε, παρ' οὓς ταν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπὸ αὐτῆς διάδοσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀλγθινὸν Θεόν, ἤγοιξε τὴν ὄδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Οὗτως εἶχεν ὁ κόσμος ἥθικῶς καὶ θρησκευτι-

κῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου; ἐπεφάνη δὲ Σωτήρ, δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρύσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἥτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεννήσῃ θρησκευτικῶς καὶ ἡθικῶς αὐτόν.

§ 3. α'.

Πῶς ἴδρυθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον; Διδασκαλία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία ἴδρυθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθεὶς Γότος καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρών τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπὸ αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστάς, ὃποιον κατέδειξεν αὐτὸν καὶ ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἔξηπλωσε δὲ τὴν ἀληθεστάτην ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἄπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἴδιας τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κλητέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος καὶ Θωμᾶς, Φιλίππος καὶ Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ἔτηλωτής καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσαριώτης. Τὸ πλήθιος συνέρρεε προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐργῶν του, διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφούς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλούς νὰ ὅλεπται, λεπτούς νὰ είναι καθαροί, χωλούς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὡν πλήρη είναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν εἰον αὐτοῦ διηγούμενα. Η διδασκαλία αὐτοῦ ὑψώσε

(Διαγραμματική)

τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξιέν. Ο Θεὸς είναι, ἐδίδασκε, πατήρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἱεροτηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι είναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς είναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ είναι καὶ ἡ λαχτρεία αὐτοῦ. Η πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ είναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, διτὶ δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διάλογων Κύριε, Κύριε, ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπου. Ο θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχῇ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεὶ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Όμοιώς καὶ ἡ πρὸς τὸν πληρίσιον ἀγάπη πρέπει νὰ είναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη πρὸς πάντας καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Η ἀριστερά, ἔλεγεν, ἀς μὴ γνωρίζῃ τὶ ποιεῖ ἡ δεξιά. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ είναι ἀναικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἀξιοί οἵοι τοῦ Θεοῦ καὶ ὄμοιάξομεν αὐτῷ, διτὶς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηρούς· καὶ ἀγαθούς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἡθικὴν ταῦτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Η μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτῆρα ἀπὸ καρδίας πίστις, δι' ἣς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, είναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεόν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Εγ τῇ μελλούσῃ κρίσει ἔκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικούς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἡθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλκεται καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο ἡ πᾶλι μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδαχθείσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταῦτην θρησκείαν,

ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἵσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἥθικης. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον περὶ τὸ Ββον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς φευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἐκυτὸν Λίὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ αηρύτει ἡ Γραφὴ ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἀμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον δι' οὗ κατηλλάγῃ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἦδυνθή νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωήν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰ εὐαγγέλια ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλαδὴ ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα, δια τὴν ἐνετείλατο αὐτοῖς καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Λίον καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος.

§ 3. β'.

Κήρυγμα τῶν ἀποστόλων. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ φκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρεαντο τοῦ ἔργου τοῦ αηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θυγάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ), καθ' ἣν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευτάντων ἐν Ἱεροσόλυμοις διὰ τοῦ αηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε νὰ διαδιδηται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ἀπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ

τὴν Συρίαν, ἀφ' ὅτου, ἔνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμπατύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεφάντων ἐθνικῶν, ἐκεὶ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ πρώτον χριστιανοί. Οἱ πλειστοὶ τῶν Ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ αηρύγματι μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας, λέγεται δέ, ὃτι ἐμπατύρησεν ἐν Ρώμῃ (64 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηγήθυνε τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον ἤλευθερώθη ἐπὶ Νερούα, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυτάτῳ γῆρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος δὲ πρεσβύτερος ἐμπατύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ (44 μ. Χ.). Ἰάκωβος δὲ νεώτερος, ὁ τοῦ Ἀλφιού, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμὸν θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἤλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Σκυθίαν· ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν· ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν· ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνγριθμήθη καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Ισαῦλος καλούμενος, διτις, ἐνῷ πρότερον ἥτο πολέμιος τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν ἐκκλησίαν, αἴφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῷ μετέβαλνεν εἰς Δαχμακὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀπόστολικῶν πορειῶν.

Ἄλλοι πορεῖται τοῦ Παύλου ὑπῆρχαν τέσσαρες. Ἡ πρώτη ἐγένετο περὶ τὸ 45 μ. Χ. ἔτος. Κατὰ ταύτην ἤλθεν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Βερνάδεα ἐξ Ἀντιοχείας, ὃπου ἥτο τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας του, εἰς Κύπρον καὶ τὰς ἀντικρὺς αὐτῆς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν, εύρισκων πανταχοῦ ἀντιστάσεις παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ἐμίσουν αὐτὸν θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἀπόστάτην τοῦ Μωυσῆκος νόμου καὶ διότι ἐκή-

ρυττεν ὅτι ὁ Μωζαϊκὸς νόμος δὲν είναι πλέον ἀναγκαῖος καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἡ πίστις εἰς Χριστὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀποστολικὴν πορείαν του τῷ 62 μ. Χ. ἥλθε πάλιν ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ὕδρυσεν ἐκεῖ διαφόρους ἐκκλησίας καὶ ἐκείθεν μεταβάς εἰς Μακεδονίαν ἐκήρυξεν ἐν Φιλίπποις, Θεσσαλονίκῃ καὶ Βερροίᾳ ἐκείθεν δὲ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔδρυσε τὰς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ, συγητήσας πρὸς τοὺς Στωικούς καὶ τοὺς Ἐπικουρείους φιλοσόφους, είτα δὲ ἐλθὼν εἰς τὸν Ἀρειον Πάγον εἶπε τὸν ὑψηλὸν καὶ πλήρη ἐννοιῶν λόγον του τὸν σωζόμενον ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (Πράξεων ι' 22—31), λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς «Τῷ ἀγνώστῳ θεῷ» ἣν εἶδεν ἐν τινι βιωμῷ. Τοῦτον, εἶπε, τὸν ἀγνωστὸν θεόν, τὸν ὃποιον καίπερ ἀγνοοῦντες προσκυνεῖτε, ἥλθον νὰ σᾶς κηρύξω, είναι δὲ οὗτος ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, οὗτις ἀόρατος ὡν καὶ πανταχοῦ παρὼν δὲν κατοικεῖ εἰς χειροποιήτους γαούς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην εἰδώλων καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ λατρεύηται ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου εἴλκουσάν τινας τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐν οἷς ἡτο καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος, ὁ γενόμενος πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν. Τῷ 66 ἐπεχείρησεν ὁ ἀκάματος Παῦλος τὴν τρίτην ἀποστολικὴν πορείαν του διελθὼν πάλιν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (τότε ἔμεινεν ἐν Ἐφέσῳ ὑπὲρ τὰ 2 ἔτη) καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ διωχθεὶς συνελήφθη καὶ ἀπεστάλη εἰς Καισάρειαν, διού έφυλακίσθη ἐπὶ 2 ἔτη, ἐκείθεν δὲ ἐπικαλεσθεὶς τὸν Καίσαρα ἀπεστάλη εἰς Ρώμην καὶ ἐφυλακίσθη καὶ ἔκει ἐπὶ 2 ἄλλα ἔτη μέχρι τοῦ 64 μ. Χ. Τότε δὲ ἀποφυλακίσθεὶς ἐπεχείρησε τῷ 65 ἔτει καὶ τὴν τελευταίαν τετάρτην ἀποστολικὴν πορείαν, ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀσίας καὶ Μακεδονίας. Περὶ δὲ τὸ 67 μ. Χ. ἔτος συλληφθεὶς καὶ πάλιν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Ρώμην ὑπέστη ἔκει τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τοῦ βίου του καὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων, οὓς ὑπέστη, πιστοπάτη είκὼν είναι αἱ 14 ἐπιστολαὶ του, ἀς ἔγραψε πρὸς τὰς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἴδρυθείσας ἐκκλησίας· καὶ τοὺς μαθητάς του. Οὐδεὶς

ἐκ τῶν ἀποστόλων εἰργάσθη ὅσον αὐτός, οὐδεὶς ὑπέστη τόσους διωγμούς καὶ διῆλθε διὰ τοιούτων κινδύνων χάριν τοῦ ιηρούγματος, ως αὕτος. Δέο δὲ είναι τὰ κατορθώματά του· πρῶτον ὅτι δὲ αὐτοῦ ἀπὸ Παλαιστίνης καὶ Συρίας, δύο περιωρίζετο ἐν ἀρχῇ ὁ χριστιανισμός, διεδόθη οὗτος εἰς ὅλον σχεδὸν, τὸ ἀπέραντον ρωμαϊκὸν κράτος, καὶ δεύτερον διότι πολεμήσας τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἥθελον νὰ ἀναγκάζωσι καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς νὰ περιτέμνωνται καὶ γὰρ ζῶσιν ιουδαϊκῶς, τηροῦντες τὰς θυσίας καὶ τὰ ἄλλα ἐντάλματα τοῦ ιουδαϊσμοῦ, νὰ είναι δηλ. καὶ ιουδαῖοι καὶ χριστιανοί, καὶ ιηρούξις ὅτι ἀρχεὶ εἰς σωτηρίαν ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, ἣν πρέπει νὰ δεικνύωμεν διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον, ἀναγεννώμενοι καὶ ἀναπλαττόμενοι κατὰ Χριστόν, ἔσωσε τὴν αὐτοτέλειαν καὶ πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιουτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἴδρυθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

§ 4.

Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του;

Τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοί ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διεκτείματος ἡτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἀπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰώνος ὑπῆρχε πλήθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρῷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰώνος, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἀς φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἀνευ ἀγώνων. Ὄπηρον μὲν εὑμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ιδίως ἡ ἐνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ρωμαίων, ἢτις ηδ-

κόλυνε τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεί-
γη διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δι' ἣς εὐκόλως ἥδυναν τὰ
ἑλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἔξαπλωθῶσι
καὶ ἐννοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα
προσκόμματα! Ή ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας
τὰς παραδόσεις της, ὅλοκληρον τὸν πρότερον βίον της, ἵνα ἀσπα-
σθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἷτις ἦξιον τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ
στηρίξῃ τὸ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἀρχον-
τες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑπώπτευον
τοὺς χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους
θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς
ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προ-
σοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν θρησκείαν. Οἱ
Ιερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέ-
ροντα αὐτῶν. Οἱ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεψε περὶ τῶν χριστιανῶν
διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἔνεκα
τῶν διωγμῶν ἤγαγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λα-
τρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὅμματων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ
τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὅχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μό-
νον, διὰ ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἰδωλα εἰς τοὺς
τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Επειδὴ δὲ ἀπέφευ-
γον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος-
συγδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τὴν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον
αὐτοὺς μισαγθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας
ἀθεμιτούργιας ἢ ἐφρόνουν, διὰ ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ
τῶν κακεστώτων! Ενεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδο-
ξον διὰ σφοδροὶ ἡγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς
τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντιπραξις τῶν παντα-
χοῦ ἔκτοτε ἔξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς
χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαρα-
δότου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ δμως κατὰ πάντων τούτων τῶν
προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός, διότι εἶχε τὴν παρὰ
Θεοῦ εὐλογίαν, διὰ τοῦτο στέφει διὰ τῆς ὄριστικῆς νίκης τὴν
ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Tίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ;

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἔκει ἀνεφέραμεν, σφόδροὶ πολλάκις ἡγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῖς. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς δλους αἰώνας προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἡ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, οἵστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοικύτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἑνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἡ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ητίς ἡπείλει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαῖαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἣς συνεδέοντο οἱ θεομοὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέδησαν ἐπὶ τῶν ἑταῖς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὡμὸς οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαδότος αὐτοκράτωρ λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσωσι μέρος τῆς Ρώμης, ἵνα λάθη εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοβήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὄποιάν ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μιτιητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας ἡ πυρπόλησις τῆς Ρώμης δὲν προήλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἡτο τυχαίη διπωσδήποτε δῆμος αὕτη ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συνελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῷων ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίσσης ἀνήπτοντο καὶ οὕτω καιομένοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὄδούς τῆς Ρώμης, δπου διεσκέδαζεν ὁ ρωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρομοκράτης ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος. Ὅτε μετὰ τὸν θάνατόν

του δὲν παρεδέχοντο, διτὶ πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον διτὶ κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε νὰ ἐπανέληγε ἀπὸ τοῦ Εύφρατου ως ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ (97) ἐγένετο νέος διωγμός, τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98—117) ὥρισθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἑταῖρειῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, διτὶ ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην ἐρρίφη πρὸς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἔσυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὡς τε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανοὺς παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167) οἱ διώκεται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερώτερα βιονιστήρια κατ' αὐτῶν. Δέν είναι ἀνεξήγητον, διτὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλως τοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦγανόσυν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, διτὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἥδυνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητὴς Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτεμβρίου Σευήδου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ρητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀπάλεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατήρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὡριγένους Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκείου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέθη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι, ἐνῷ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, διτὶ ἡ πτῶσις τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, διτὶ ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ρωμαϊκὴν θρησκείαν ἥθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ρώμης δόξαν, πρώτος συγέλαθε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ

τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν ἡγαγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καῶσιν ἢ ν' ἀποπτέωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιθέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου. Ἀλλ' ὁ εὐσεβῆς ἥρωαςμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θείᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὁμοίως γενικοὺς προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινηθέντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων **Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου.** Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ήσαν ὁ Κυπριανός, ἄγιος Δημήτριος καὶ ἄγιος Γεώργιος. Ὁ Κυπριανὸς ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, σοφὸς καὶ γλαφυρὸς συγγραφεὺς πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων, αὐστηροτάτων ἥθων καὶ ποιμὴν μεριμνῶν πατρικῶς περὶ τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τέκνων του καὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἔθνικοὺς ἐκτείνων. Ὁ δὲ Γεώργιος ἦτο ἐκ Καπαδοκίας χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Συλληφθεὶς ὡς χριστιανὸς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ προτρεπόμενος νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν ἐπέμεινε μέχρι τέλους ἀρνούμενος καὶ ἀφοῦ ὑπέστη φονείας βασάνους ἀτρομήτως, διὸ καὶ τροπαιοφόρος ἐπεκλήθη, τελευταίον ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν τῷ 296, τὸ δὲ λείψανον αὐτοῦ κατετέθη εἰς Λύδδαν τῆς Παλαιστίνης εἰς τὸν ἐκεῖ ἐπ' ὄνόματι αὐτοῦ ἐγερθέντα ναόν. Ὁ δὲ Δημήτριος δὲ ἐπικληθεὶς μυροβλήτης ἐμπατύρησε κατὰ τὴν παράδοσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ δύο εἰς τὴν φυλακὴν ὡν ἔθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Μαξιμιανοῦ, διότι παρώτρυνεν ἐν τῷ σταδίῳ χριστιανόν τινα Νέστορα κατανικήσαντα ἐν δύναμα τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν τὸν μεγάλαυχον ἔθνικὸν Λυαίον. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἡγαγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἄγιαι Γραφαὶ ἐκαίοντο, αἱ ἐκκλησιαὶ ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς λύσσης τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς **Θάρρος,** τὸ ὅποιον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἔθνικῶν διωκτῶν

των τὸν θαυμασμόν. Αὗτοί οἱ βασινιστέοι των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληγέμενοι, ἐκήρυξαν ἔαυτοὺς χριστιανοὺς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὗτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυνον οὐ μόνον ἀνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναικες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παιδες. Παράδειγμα λαμπρὸν γυναικείου θάρρους ἐν τοῖς διωγμοῖς ἔδειξαν ἐν Καρχηδόνι ἐπὶ Σεπτιμίου Σενήρου δύο χριστιαναὶ, η̄ Περπέτουχ καὶ η̄ Φελίτσιτας, αἵτινες μετ' ἄλλων τεσσάρων χριστικῶν παρεδόθησαν εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀμφιθέατροις θηρίσ. Ἡ Περπέτουχ εἶχε νυμφευθῆ πρὸ μικροῦ, ὅτε συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη. Γεναμένη χριστιανὴ εἶχε ζητήσει νὰ ὀνομασθῇ Περπέτουχ, ἵνα καὶ τὸ ὄνομά της Περπέτουα, δηλ. Καρτερία, ἐνθυμιζῆ εἰς αὐτήν, ἐὰν γῆθελε καταδιωχθῆ, ὅτι ἐπρεπε νὰ δειξῃ καρτερίαν ἐν ταῖς βασάνοις. Ἐν τῇ φυλακῇ ἀφέθη ἕως οὗ ἐγένενησε τὸ πρωτότοκον τέκνον της. Τότε ἐλθὼν εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἐθνικὸς πατέρος της παρεκάλει αὐτήν νὰ ἀρνηθῇ τὸν Χριστὸν ἵνα σωθῇ, καὶ τὸ μικρόν της δὲ κλαυθμυρίζον οίονεὶ γῆσον καὶ αὐτὸς τὰς παρακλήσεις του μετὰ τῶν παρακλήσεων ἐκείνου. Ἡ Περπέτουα ἔμεινεν ἄκαμπτος. Εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὑπεγώρησε παρ' αὐτῇ πᾶσα ἄλλη ἀγάπη. Ἡναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτωνται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν επιγλασίοις καὶ ἐκεὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, διόποι καὶ σήμερον σφίζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐιστερικὴ βία δὲν γῆδυνθήτη νὰ καταβάλῃ τὰς ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούναντίον μάλιστα ἐκράτυνεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διτὶς μετά τοῦ συναυτοκράτορος αὗτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καθών καὶ οἱ χριστιανοί, καθώς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ διπάδοι, γῆδύναντο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ο Κωνσταντίνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστικοὺς ταύτην εὑμένειαν παρά τε τοῦ πατρὸς αὗτοῦ Κωνσταντίου, διτὶς, ἐνῷ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστικοί, εἰχεν ὡς καίσαρης αὐτο-

κράτωρ παράσχει τοις ἐν Γάλλιᾳ χριστιανοῖς, δπου ἡρχεν, εἰρήνην τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἐλένης. Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω γά προστατεύσῃ φανερώς, ἀφ' ὅτου ἐν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχην παρὰ τὴν Ρώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ ὡς σημείον σταυροῦ οἰονεὶ λέγον αὐτῷ· «Ἐν τούτῳ νίκα». Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων τοῦ εἰχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν σηματιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάδιον).

Σημείωσις. "Οπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξῆλθε θριαμβεύσων ὁ χριστιανισμός, οὗτος ὑπερενίκησε καὶ τὰς κατὰ τοὺς τρεις πρώτους αἰώνας ἀναφανείσας αἰρέσεις, αἵτινες διέστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἷς ἡρχεν αἱ τῶν Ιουδαϊζόντων, τῶν γνωστικῶν, τῶν μοντανιστῶν καὶ ἄλλων. Οἱ ιουδαϊζόντες ἀνεμίγνυον Ιουδαϊσμὸν καὶ χριστιανισμόν, θέλοντες νὰ είναι συγχρόνως καὶ χριστιανοὶ καὶ Ιουδαῖοι, διότι ἐπίστενον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐπήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ γνωστικοὶ ἀνεμίγνυον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν ἑθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑψίστους θεούς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προρήθον πάντα τὰ ἀγαθά, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πάντα τὰ κακά. Ἀνεγνώριζον δὲ πλὴν τῶν δύο ὑψίστων τούτων θεῶν καὶ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας θεούς, οὓς Αἰώνας ἐκάλουν· ὡς ἔνα τῶν Αἰώνων τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. Γνωστικοὺς ὠλόμακον οὗτοι ἐκυτούς, διότι ἐνόμιζον, δτι αὐτοὶ μόνοι εἰχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ Μοντανισταὶ ἡρχεν ὑπεραυτηροί, δὲν συνεχώρουν τοὺς βαρέως ἀμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ αὐτηροτάτας νηστείας ὡς μόνην ὄδον πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἐκυτούς ὡς τοὺς τελείους χριστιανούς καὶ ὡς ἐμπνεομένους ἀνωθεν. Τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μοντανῶν ἐπίστενον ὡς ὅργανον τοῦ ἀγίου Πνεύματος.

§ 6.

Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ.

Τίνες καλοῦνται πατέρες;

Ως τὸ είναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὗτω τὸ εὖ είναι, τὴν

μόρφωσίν του, δύφειλει τοις διδάσκαλοις του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὀνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὀνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τὴν σοφίᾳ τῶν διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶνιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητὶ τοῦ βίου αὐτῶν. Τὴν διδάσκαλίαν τῶν πατέρων περιέβαλεν ἡ Ἐκκλησία διὰ μεγάλου κόρους καὶ ἐπ’ αὐτῆς ἐστήριξαν αἱ σύνοδοι, τὰ δόγματα τὰ κατὰ τῶν αἵρεσεων φημισθέντα. "Οσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ᾽ εἶχον καὶ ἴδιας γνώμας μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων είναι ποικίλου περιεχομένου, ἡ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἀγίας Γραφάς, ἡ ἀναπτύσσουσι τὰ δόγματα καὶ τὴν ἡμικήν τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ ἐκβέτονται τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἡ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἡ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ καταπολεμοῦσι τὰς αἵρεσεις, ἡ είναι ποιητικά, περιέχουσι δηλ. ὅμνους πρὸς τὸν Θεὸν ἡ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἡ είναι πρακτικὰ συγγράμματα ὁδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα, διότι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες διέσωσαν γῆμιν τὰς ἀρχαῖας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰς ἀνερχομένας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐμφορούμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὅντες πάσης τῆς πκιθείας τῆς ἐποχῆς τῶν ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμδριθείας καὶ είναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

§ 7.

Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κήμηνς, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας,
Πολύκαρπος, Ἐρμᾶς, Βαρνάβας.

Οἱ ἀρχαῖτατοι πάντων τῶν πατέρων είναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες, οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων. Οἱ συγ-

γραφεῖς οὗτοι ἡκμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β'
αἰῶνος (75—150 μ. Χ.). Τὰ ἔργα των είναι ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον κατὰ τὸν τόπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ
πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοπούντα.
Τοιοῦτοι είναι οἱ ἔτης : ὁ *Ρώμης Κλήμης*, οὗτις ἔχει γράψει ἐπι-
στολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ᾧ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλή-
λοις εἰς ὅμονοιαν. Ὁ *Ιγνάτιος* ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, οὗτις ἔχει
γράψει 7 ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν
ῆγετο δέσμιος εἰς Ρώμην ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἵνα μαρτυρήσῃ ριπτόμενος
εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορὰ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἀγνωστάς τις συγ-
γραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς *Διόγηνητον* ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἐθνι-
κὸν τοῦτον ἀνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ
κάλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ ὑπερόχου τῶν
δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ *Πα-
πίας*, ὁ Ιεραπόλεως ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθέν,
«Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις» ἐπιγραφόμενον, δηλ. συλλογὴν λό-
γων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωζομένων προφορικῶς. Ὁ *Πολύναρπος*, Σμύρνης ἐπίσκοπος (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φι-
λιππησίους. Ὁ *Ἐρμᾶς* ἔγραψε σύγγραμμα, Ποιμένα καλούμενον,
διότι παριστᾷ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θείον ἀπεσταλμένον,
διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ *Βαρνάβας* ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ᾧ παριστᾷ τὸν ιουδαιϊσμὸν
ὡς τύπον καὶ σκιὰν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῇ χριστιανισμοῦ, εἰς
ὅν ἔχρησίμευσεν ἐκείνος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή.

§ 8.

Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ιουστῖνος, Τατιανός, Θεόφιλος, Αθηναγόρας, Ερμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἡκμασαν ἐκαληγραστικοὶ τινες συγγραφεῖς,
οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν τῶν ἐθνι-
κῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἱ κυ-
ριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν, ὡς εἴδομεν καὶ ἀγωτέρω,
ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι, διότι ἀπέφευγον τὰς

διασκεδάσεις καὶ ἑορτὰς τῶν ἔθνικῶν· ὅτι ἡσαν ἄθεοι, διότι δὲν ἔβλεπον πάρ' αὐτοῖς οἱ ἔθνικοὶ εἰδωλα θεῶν· ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτούργιας, διότι ἐκ φόβου τῶν διωκτῶν ἡγαγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας των ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι· καὶ ὅτι ἡσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἀπολέμουν τὴν ἔθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσθολῶν τούτων, αἵτινες ἡσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀδάστιμοι, ὑπερασπισθέντες τὸν χριστιανισμὸν εἶναι οἱ κληθέντες ἀπολογηταί. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ Ἰουστῖνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνη χριστιανός, ἤσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ρήτορος, εἰλικότητη δὲ εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Ἰουστῖνος, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε κερδήσει αὐτὸν πλειότερον. Ἐν τῇ Γραφῇ δύμας ἐνόμισεν ὅτι εὑρεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἡπάσῃ τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ᾽ ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστῖνος γενόμενος χριστιανός δὲν ἀπέβαλε τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ὃν ἐφόρουν οἱ φιλοσοφοῦντες· δικαιολογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανὸς γενόμενος δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανὸς κατ' αὐτὸν εἶναι θεῖα τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ὑπαγορεύων τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένος τῶν ἐλλείψεων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφιῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντας καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειξαμένους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἡσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥήτως τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ., 16). Ὁ Ἰουστῖνος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167)—Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ καὶ Μάρκον Αὐρηλίου, Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίον καὶ Λόγους πρὸς Ἑλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου διπήρεεν ἄλλος ἀπολογητής, ὁ Ταπιανός, ὃστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἑλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητής ἐγένετο ἔπειτα ὁ Θεόφιλος δ' Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ὃστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αἰτόλοχον,

έθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἑλκύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μεγάλης ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, ἡ ἐπιγραφομένη «Πρεσβεία πρὸς Μάρκον Αὐρήλιον», ἐν ᾧ ἀντικρούει τὸς συντηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐπὶ ἀδείᾳ καὶ ἀθεμιτουργίας. Οἱ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα. Τελευταῖος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἐρμείας, γράφας Διαχωριμὸν τῶν ἕξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἔθνικῶν, ἔργον ὅνει μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἔθνικῶν, προσένθηλον δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς φευδῆ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θειότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδίκυνον διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερίας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Κατέτοις ἐν ὄνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὅπως ἦνειχετο καὶ τὰς ἄλλας μὴ ῥωμαϊκὰς θρησκείας.

§ 9.

Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης.

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β'. αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ'. σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἔνεκα τῆς ἐκεὶ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀλεξανδρεία, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ κτισθεῖσα, ἀπέδη κατὰ μικρὸν ἡδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐστια ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθει νὰ είναι. Ἐκεὶ ἥκμασαν οἱ διατημότεροι γραμματικοί· ἐκεὶ ἡ τὸ περίφημον Μουσείον καὶ ἡ περιλάλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεὶ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ (Σακκᾶς, Πλωτίνος, Παρφύριος κλπ.).

Ἐν τῇ πόλει ταύτη ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀκυάσῃ

καὶ ή̄ χριστιανική θεολογία καὶ νὰ προσλάθῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα. Πράγματι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ήσαν οἱ σοφώτατοι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν των μόρφωσιν καὶ τὴν περὶ τὴν αλατικὴν φιλολογίαν δεινότερά των.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὗτοι θεολόγοι δὲν ἤρκουντο εἰς τὴν ἀπλῆν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ᾽ ἐζήτουν κατὰ τὸ δυνατὸν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων νὰ ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, δηλ. εἰς τὴν μετὰ λόγου πίστιν. Κέντρον δὲ αὐτῶν ήτο ή̄ ἔκει κατηχητικὴ σχολή, η̄τις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς, γάριν δηλ., τῶν κατηχουμένων, σχολῆς, σὸν τῷ χρόνῳ ἀπέδη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐζήτουν νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὰ δόγματα, φιλοσοφικῶς ἐξετάζοντες αὐτὰ καὶ ἀποτελούντες ἐν ὅλον φιλοσοφικὸν θεολογικὸν σύστημα. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ὄρκούμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γρόμμα, ἤρεσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐτυγγήσεις, ἐζήτουν δηλ., ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἐννοούμενον ἐνόμιζον ὅτι ταπεινήν τινα ἔννοιαν δίδει, βαθυτέραν, ὑψηλοτέραν δῆθεν, μυστικὴν ἔννοιαν. Τὰς τοιαύτας αὐθαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας ἡγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἔθνικοι γραμματικοὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ῥαβδίνοι ἐρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρώτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος ὁ **Κλήμης** († 211), δοτις ὧν πρότερον φιλόσοφος ἐπειτράψῃ ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης ἔθεωρει τὸν χριστιανισμὸν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν δ.τι καλὸν εἰπον οἱ ἀρχαῖοι, ὅδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδιδάξαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ φωτισθέντες διὰ τινῶν ἀκτίνων τοῦ θείου Λόγου, δοτις ἐν ὅλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεστάρκωθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκεύασε τοὺς ἔθνικούς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωτικῆς νόμος. Ὁ Κλήμης πρώτος ἔρχεται διὰ τῆς λογικῆς ἐρεύνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν δηλ. καταγόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ιδίως τὸν Λόγον

προτρεπτικὸν πρὸς Ἑλληνας, τὸν Παιδεγωγὸν καὶ τὸς Στρωμάτεις, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὑρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε τὸν Πινδαρικὸν ὅμονον εἰς Χριστόν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηγητικῇ Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ Πάνταινος († 202).

§ 10.

Ωριγένης.

Ωριγένης. Ὁ σοφῶτας πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων ὑπῆρξεν ὁ Ὡριγένης († 254), ὁ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος ἀληθεῖς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος ἀπάστης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἦν ἐπούλως παρὰ τῷ ἴδρυτῇ αὐτῆς Ἀμμωνίῳ Σακκῷ, ἔρμηγεντής ἀριστος καὶ δογματικὸς βαθυνούστατος, κριτικὸς δεινὸς καὶ φιλολογικῶς ἀριστα κατηρτισμένος. Νεώτερος ἀνέλαβε νὰ διδάσκῃ ἐν τῇ κατηγητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ. Συνειθίζει δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρῶτον νὰ μελετᾷ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ καὶ ἀσκῇ τὸ πνεῦμά των, είτα δὲ νὰ εἰσάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἔρμηγενταν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ὑφηλοτέραν φιλοσοφικὴν ἐξέταξιν τῶν δογμάτων. Ἐξηγείται δὲ βίου τελείας ἀπαήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του μόνον ἀποδῶν. Ἐγών φήμην μεγάλην ἐξηγείτο πανταχοῦ νὰ δίδῃ τὴν γνώμην του. Ἡ Ἰουλία Μαχμαία, μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Σευήρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ τὸ τι διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἡ λαθεὶς δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖ αἱρετικὰς δοξασίες. Ἐπειτέλφθη δὲ καὶ τὴν Παλαιστίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεὶ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος καὶ περιελθὼν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Δημητρίου, διτις ἐφένησε τὴν φήμην του, ἡναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρύσῃ ἐν τῇ πολει ταύτῃ νέαν θεολογικὴν σχολήν. Ἐκεὶ δὲ διέτριψε μέχι μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγραψε τὰ πλείστα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὃν τὸ ἐπιστημότερον είναι αἱ

έρμηνεισί του εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ο' δι' ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἔθρων κείμενον, τὸ Περὶ ἀρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιώδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοδερωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγόρου ὅπιστα βιβλία του.⁷ Εγραψε δὲ καὶ πλειστα ἄλλα συγγράμματα, οὓας οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχιών ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ιδέαι τὸν εἰς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὀρθαί. Οὐριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἔνεκα διανέστη παθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διαγμοῦ (†254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὀριγένους ἐγένοντο ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (†265) καὶ ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος.

§ 11.

**"Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β'
καὶ τοῦ Γ' αἰώνος.**

Εἰρηναῖος.

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰώνος ἄξιος μνείας είναι ὁ *Εἰρηναῖος* (†202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ασίας. Είχε δὲ ἔλθει εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἣς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὑρίσκετο εἰς μεγάλην ἐποικουνωνίαν (ή Μασσαλία, ὡς γνωστόν, ἢ τὸ ἑλληνικὴ ἀποκία τῶν Φωκαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνῳ ἔχειριτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτιμίου Σενήρου (202). Ο Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἔργων καὶ σπουδαιότατον σύγγραμμα Κατὰ αἵρεσεων, τὸ ὄποιον σώζεται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (*Adversus haereses*). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχιών γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἵρεσεων, αἵτινες κατὰ τὸν Β' αἰώνα ἐτάρχειν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν. Μαθητὴς τούτου ἐγένετο ὁ *Ιππόλυτος* (†258), πρεσβύτερος ἐν Ρώμῃ.

Σημ. "Ἄξιοι μνείας είναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰώνος

ἐν Ἀντιοχείᾳ ιδίαν σχολὴν ιδρύσαντες Δωρόθεος καὶ Δουκιανός,
ἥτις ἡμέρηνες τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ιστορικῶς.

§ 12.

Oἱ Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β'. καὶ Γ'. αἰῶνος.

Τερτυλιανός, Κυπριανός.

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν Γ'
αἰῶνα ἀνέθεισε σπουδαίους τινάς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ
Βορείῳ Ἀφρικῇ, τῇ ρωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρχηδὼν εἶχεν
ἐκλατινισθῆναι καὶ ἀναδειχθῆναι Ρώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατι-
νικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες κατ' ἀντίθεσιν
πρὸς τοὺς Ἐλληνας περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς
Θρησκείας ἥρκοδυντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδο-
σιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐτηρό-
τητα καὶ ἀγνότητα τοῦ βίου. Ἐνῷ οἱ Ἐλληνες πατέρες δεικνύουσι
θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ
έλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λατίνοις κατὰ τὸ ὄρχηθεν πνεῦμα
τοῦ ρωμαϊκοῦ λκοῦ ἐπικρατεῖ ἡ πρακτικὴ τάσις. Οἱ σπουδαιότερος
τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων είναι ὁ *Τερτυλ-
λιανὸς* (†240), πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, δοτις πρὶν ιερωθῆ ἤσκει
ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ρήτορος καὶ συντηγόρου ἔργον. Ἀρκούμενος
εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν θεωρεῖ πε-
ριττὴν τὴν ἔρευναν λέγων, διεὶς ἐπίστευσε προθύμως καὶ ἐκείνα τὰ
δοκοῖα ἐφαίνοντο αὐτῷ μηδὲ ὀρθῶς ἔχοντα (credo quia absurdum
est). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ,
οἷον ἐπεδίωκον οἱ Ἐλληνες θεολογοὶ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ,
ἔλεγον. «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Ιεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ
τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;» Οἱ
χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν ὡς θεῖα ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δῆθεν ἀνάγκην
ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ δῆμας παρὰ τὰς ὄρχας του ταῦτα

ἥιο ὁ Τερτολλιανὸς βαῦν πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον του ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητής του λόγος. Ὁ Κυπριανός, ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, μαρτυρήσας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ διωγμοῦ (253 - 260), ὑπῆρξεν ἀριστος ποιητήν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἣν εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες κατὰ τὴν ἑξουσίαν εἶναι ἵσι οἱ ἄλλοι λόγοι.

Σημ. Ἡ οἰκουμένη τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖον ἐπήρξεν ὁ Δανιάλιος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Μινούκιος Φῆλιξ καὶ ὁ Κομμοδιανός.

§ 13.

Οποία ἥτο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἴδρυται, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἑξουσίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἴχον βοηθοῦντας ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφῆτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ ἐκήρυξσαν τὸ Εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ διδασκαλοὶ καὶ προφῆται ἀνέπιτυσσον τὰς Γραφὰς τῷ λαῷ. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὡρίσθησαν τὸ πρώτον οἱ διάκονοι, καὶ διε δὲ ἥρχισε νὰ θεωρήται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἴχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχούς. Ὡπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναικεῖς εὐτεθεῖς, παρθένοι ἢ γῆρας, ἀφωσιωμέναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἡ γυναικεῖς ἥσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήγορουν γυναικας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἴχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ

τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαχον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἔχουν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄγει τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσι τοὺς αλτηρικοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπίσκοπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρώτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δέ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἀτοπα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπου ἐπίσκοπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐγ γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του. Οσακις ἤγειροντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰώνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἡς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόσδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ **Ρώμης**, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὁ **Ἀλεξανδρείας** καὶ ὁ **Αντιοχείας**. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρώτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ **Ρώμης** ὡς τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἡσαγ δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὗτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αιγύπτου, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κλπ., ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἄλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. **Ἐξήτησε** μὲν ὁ **Ρώμης** ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπιτημάτητος τῆς **Ρώμης**, τῆς πρωτευούσης τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἥδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰώνος γὰρ ἀναλάβη καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἔχουσαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνωρισαν ταύτην.

§ 14.

Οποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἔξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσόλυμοις ἐξ **Ιουδαίων** χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἔχει ναὸν καὶ νὰ

τελώσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὅμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἡκροῶντο τοῦ ἀγρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προστρέχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.) ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἔγινωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ εὐχαριστία, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς ἔνωσιν τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἥσαν ἥγωμέναι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήρθιον πάντες ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτη ἔγινετο ἡ προσευχὴ, τὸ δὲ ἑσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτισμάτος τοῦ διὰ τῆς τριτεῆς καταδύσεως τελουμένου, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινομένου χριστιανοῦ ἔγινοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν Κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἀν τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο ἦδη ἔκτοτε, εἶναι ἀδέκιον. Ἄλλαι ἑορταὶ δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ δὲ τὸν Β'. καὶ Γ'. αἱῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποδάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἱῶνος ἥρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαιτεροὶ οἵκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἱῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἥσαν ἦδη μεγαλοπρεπὴ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς καθησιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἴδιας τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιήσει κατάχρησιν οἱ ἔθνικοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐφοδιοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἔθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν ἀλλὰ μικρὸν ἥρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκείνῳ καὶ

νὰ εἰσάγηται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταῦτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι’ ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρός, ὁ ποιμήν, ὁ ἄμνος, ὁ κριός (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λόρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἔγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἵχθυς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Γίος Σωτῆρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῷ ἴδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων, οἰκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσήγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταῦτης ἔχομεν καὶ τὰς πρώτας εἰκόνας παριστανούσας σκηνὰς ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης ἡ πρόσωπα, ἴδιας τὸν Κύριον καὶ τὴν Παναγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσαν ἐν τοῖς κόλποις τὸ θείον βρέφος.

Απὸ τοῦ Β' αἰώνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς καὶ τοῦ **Πάσχα** αἱ ἑορταὶ τῆς **Πεντηκοστῆς**, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ἀναλήψεως, τῶν Ἐπιφανείων, εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ μνῆμαι τῶν **Μαρτύρων**.

Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ **Τετάρτη** καὶ ἡ **Παρασκευή**, ἥμεραι τῆς ἑδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγίνετο **νηστεία** ὡς προπαρακευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἢτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ’ ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη ἐκκλησίᾳ ἡροιδούθει ἵδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δὲ ὠνομάζεται, διότι ἐνεωρεῖται ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰώνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἥρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τόπους, οἵτινες δῆμως διέφερον ἐν τοῖς κατά τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ιεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελούμενῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, τὸ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἰτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μί-

μησιν. Ὡκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὅμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἔχρησίμευνον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ φαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἕδιοι χριστιανικοὶ ὅμνοι εἰχον ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰώνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων δὲ οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἥδον ὅμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι’ εὐλόγους αιτίας ἀπουσιάζοντας, ἵδιας τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἡτο γένωμένον καὶ τὸ χρῆσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἥρχισε νὰ παρέχηται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ νὰ τελῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελοῦντας μετάνοιαν. Ὁ γάμος ηὔλογετο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ηὔχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαῖῳ. Πάσας ταῦτα τὰς τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὅμμάτων τῶν τοὺς χριστιανοὺς μισοῦντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἰχον προσλάξει μυστηριώδη, τινὰ χαρακτῆρα (*ὅθεν μυστήρια*), καθὼς καὶ τὰ τῆς αἰτίας ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, αἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἴερωσύνην, τὴν ἔξουσίαν δῆλην νὰ κηρύξτεωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15.

Οποῖα ἦσαν τὰ ἥδη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

Ἡ ἔξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἔξήρακησεν ἐπὶ τῶν ἥδων τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγηρακυίας, ἐθνικῆς καὶ ἰουδαικῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρη-

σκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἡθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δὴ. ἐκεῖνο, δπερ αὖτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκεῖαι αὖτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἤδύναντο νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς τῶν, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν ἐξέπληγτον τοὺς ἔθνους. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι’ ὧν εἴλκουεν ἡ νέα πίστις αὐτούς, ἦτο ἡ ἡθικὴ αὕτη τῶν ὀπαδῶν τῆς τελειότητος. Διδασκαλία, ἥτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιούτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεῖα. Πρώτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβηκοὶ, δτι οἱ ἔθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν. Ἰδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἰναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἔως οὗ κατὰ μικρόν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἔθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἔπισης τὰ τῶν ἔθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἥθη διεδέχθη παρ’ αὐτοῖς ἡθῶν αὐστηρότητης ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἡθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοί του τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνὴ, παρὰ τῶν ἔθνικων περιφραγμέσια, ἐτιμήθη καὶ ἀνυφώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνῷ οἱ ἔθνικοὶ ἡσαν διλας παραδεδομένοι εἰς τὰς ἥδονάς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέτεως ἐδείκνυν περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπόθιον τὴν οὐράνιον ζωήν. Διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρά τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρά τις μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας ἀσκήσεως, ἥτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρφεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀσκησίς ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτύρησίς τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἔθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἀνδρες

ἐλέγοντο ἀσκηταῖς, μένοντες δὲ ἄγαμοι ὑπένθαλον ἔχυτούς εἰς ἀδι-
άλειπτον προσευχήν, νηστείχν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ
ἄνδρες ἔζων οὗτως, ἀλλὰ καὶ γυναικες, ἀδελφοί τοις παρθένοις καλού-
μεναι. Καὶ τὸ μὲν πρώτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν
πόλεων ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰώνος ἥρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν
εἰς τὰς πλησίους τῆς πατρίδος των ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ^{τοῦ} θιρύου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι
ἀσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἑκείνης ἦσαν δὲ **Μέγας Ἀντώνιος** ἐν Αἰγύ-
πτῳ καὶ **Παῦλος** δὲ **Θηβαΐδος** ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι
διέμενον δὲ ὅλου τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐ-
τηροτάτης δὲ ἐγκρατείας των καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοιώσεώς των
εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληγέν τοὺς συγχρόγους των. Σπανίως κατήρχοντο
εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσάνις ἥθελον διὰ τῆς παρουσίας των
(διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστια-
νῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἱρετικοὺς
τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Η ἡθικὴ αὐτη-
ρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρνησις, ἥτις ὑπερέβαινε καὶ
αὐτὴν τὴν τῶν στωϊκῶν φιλοτέρφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς
τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΩΔΟΣ Β'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (323—867 Μ. Χ.)

§ 16.

**Πῶς ἐθριάμβευσεν δὲ Χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ Μεγά-
λου Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη
ἡ ἐθνικὴ ψρησκεία;**

Ο μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν
καταδιωκμένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ
διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψω-
· **Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία Α. Δ. Κυριακοῦ** 3

σεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἥρχισαν ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλούσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ Κυριακὴ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἔορται προηγεπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἰνα τέταφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ εθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάθεσις αὕτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον ἔγχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα διὰ τὸν ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα, τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχέος χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦτο ἡ γλώσσα τῆς αὐλῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων, τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς, τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατοῦ. Τὰ πάντα λοιπὸν ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔζησε 1000 ἔτη, διεφύλαξε δὲ παλαιὸν κατὰ μυρίων ἑχθρῶν, Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ῥώσων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολύτιμον παρακαταθήκην, ἥτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγένησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἐλληνες χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὀνόμασαν τὸν Κωνσταντίνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἀγίων. Καίπερ δμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἤθελησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἑθνικήν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔθλεπεν, διτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δέ, διτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ είναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται.

Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ δικιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίᾳ κατὰ τῶν ἑθνικῶν, ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηγένεθησαν δὲ Κωνστάντιος, Θεοδόσιος δὲ Α', Θεοδόσιος δὲ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς δὲ Α', διστις, ἵνα ἀρχαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἑθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ Σείατῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπεδίωξεν ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ἥρτορες καὶ φιλοσόφους, οἵ διότοι ἐπέμενον πολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἑθνικοὶ ἔπασχον σχεδὸν διτις ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ηὕθικὴ Ὅπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, διδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὡς ἀντιπράττουσα δῆθεν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τούτο ἦγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γηγενῶν χριστιανῶν. Άλλ' ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ή ἑθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἔχυτῃ ζωὴν ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτὴς διωγμούς, ἔως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ο μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, διστις ἡβέλητες νὰ ἀγοράθωσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἑθνικῆς θρησκείας, ἡτο δὲ Ἰουστινιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραδάτης, διότι, ἐνῷ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοτήθοις ἔχων τοὺς ἥρτορες καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὃν εἶχε πεισθῆ, διε δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους προηλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἑθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτὴν, ἥν καὶ ἀπέργυε τὰ βίᾳα μέτρα. Ἡ επούδας δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἑθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμούς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἵον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῷ παρηγκώνιες τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἑθνικοὺς ὅφωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις, Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ἥρτορικὴν καὶ τοὺς "Ἐλληνας συγγραφεῖς,

έλπιζων ὅτι τὰ εἰσαγάγγη τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐτήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνῶρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἵρεσεις. Θέλων δὲ νὰ διαφεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἔσοφθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβόλας ἐμπαταίωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἔθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἡττήθη, ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἔθνικοι, ἥρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζῆλόν του, μεθ' οὗ ἡθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἥδη ἐκπνεύσασαν, γις τὸ φεῦδος εἴχεν ἥδη ἐλεγχθῆ. Μετὰ ὃδον ἐτῶν κυρίερησιν ἀπέβανεν ἐν τινὶ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (363), λέγεται δὲ ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατέρθισε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπεφώνησε· «Νενίκηκας με, Γαλιλαῖ!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η αἰώνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἔθνικῆς θρησκείας ἐσώζοντο ἔτι ἐν τῷ ῥωματικῷ κράτει.

§ 17.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐτς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

Ἐνῷ ἡ ἔθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμὸς διεδιέτο διηγμέραι εἰς νέους λαούς. Οὕτως ἐξαπλούσται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν καὶ τὴν Ἀβησσηνίαν. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας φύλανε τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ δὲν ἡδουνήθη ἡ νέα πίστις νὰ ρίψῃ βαθείας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας προόδους· πρώτον διότι οἱ πλειεῖτοι λαοὶ αὐτῆς εὑρίσκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ ἀναπτύξει, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ώς πνευματικὴ θρησκεία προσποθέτει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμού· τὰς χριστιανικὰς ἰδέας τοῦ ἐνὸς πνευματικοῦ ἀυράτου θεοῦ, τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείας, τῆς ισότητος καὶ ἀδελφότητος πάντων

τῶν ἀνθρώπων, τῆς μονογαμίας καὶ τῆς προσδοκίας πνευματικῶν ἀγαθῶν ἐν ἄλλῃ ζωῇ δὲν ἔννοει διάρρεαρος ἀνθρωπος, διτις θέλει δρατούς θεούς, ὑλικὴν διὰ θυσιῶν γινομένην λατρείαν, δούλους γὰρ ὑπηρετῶν αὐτόν, πολυγυμίαν καὶ ὑλικὰς ἀπολύτισεις ἐν τῷ παραδείσῳ δεύτερον διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὗρε σφροδρούς πολεμίους ἔνθεν μὲν τοὺς πανταχοῦ ἔκτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφὴν δηθεν τῆς μωατταῖκῆς θρησκείας καὶ τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰώνος τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ μωαμεθανοὶ, ὅπαδοι τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἀναφανέντος περὶ τὸ 622 ὡς ἴρυτοῦ νέας θρησκείας, ἢ ὅποια δμως οὐδὲν ἀλλο εἴναι ἢ ἀτεχνος ἀντιγραφὴ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ, καὶ ἡς θεμελιώδεις δόγματα είναι δι μονοθεῖσμός, δρμηθέντες ἀπὸ Ἀραβίας ὑπὸ τὴν δόγματα τοῦ Μωάμεθ κατ' ἀρχάς, είτα δὲ τῶν διαδόχων του Καλιφῶν, κατέκτησαν κατὰ μικρὸν πάτας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δέ, διπού ἐξηπλοῦντο, καταπιέζοντες τοὺς χριστιανοὺς ἐπέβαλλον διὰ τῆς βίας τὸν Ισλαμισμόν. Ὁ Ισλαμισμὸς μετὰ τοῦ αὐθαιρέτου Ἀλλὰχ τοῦ διὰ τῆς ἀπεριορίστου θελήσεως του ἔχοντος προσποφασίσει τὰ πάντα, ἀτινα γίνονται διὰ τοῦτο ὡς είναι πεπρωμένον, μετὰ τῆς παραδοχῆς τῆς δουλείας, μετὰ τῆς πολυγαμίας καὶ μετὰ τοῦ πλήρους ἡδονῶν παραδείσου ὑπῆρξεν εἰς πολλοὺς ἀμορφώτους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς εὐπροσδεκτότερος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ἀν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν δι μονοθεῖσμός, ἐπιτυχῶς δμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξονικοῖς Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες, ἐκ τῶν βορείων μερῶν δρμηθέντες κατὰ τὸν Δ', Ε' καὶ Σ' αἰώνα κατέλαβον τὴν μέσην, μετρημέριντην καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων, τῶν Ρωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ λοιπῶν, ἀναμιγθέντες ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Οἱ πρότερον βάρηροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ρωμαίων πάντα τὸν ἀρχαίον πολιτισμόν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἥδη ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρώτοι τῶν λαῶν τούτων ἡττάσθησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ Γότθοι οἱ

εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάντες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτούς οἱ Δογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀγγλοσάξονες, οἱ Γερμανοί, οἱ Σουηδοί, οἱ Νορβηγοί, οἱ Δανοί καὶ οἱ Ὀλλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπειστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (*Ρῶσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλμάται, Ἀβαροί*), κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ῥήθησονται τὰ δέοντα. Οἱ Ἀγγλοσάξονες καὶ οἱ Σλαύοι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμόν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

μάρτυς § 18.

μάρτυς *β* Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους; Τίνες ὑπῆρξαν αἱ τότε ἀναφανεῖσαι αἰδέσεις αἱ διαταράξασαι τὴν Ἐκκλησίαν;

“Ηδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ αἱφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας ἡρεύνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὕται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἡτο ἐπόμενον διτελέλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν της. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλος αἱ συζητήσεις αὕται ἐπὶ τῶν διυγμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθορίσως, δπως ἥρμοζε καὶ δπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνέχινεν, ἀλλὰ συνταράτουσι τὸ ρώματικὸν κράτος γεννώσκι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τούτο δέ, διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς

τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ δχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δέ, διότι ή πολιτικὴ ἔξουσία παρεμβάνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήρπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε.

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ή ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἱρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἀρειος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Γίὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ Μακεδόνιος ἤρνετο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ Νεοτόροις δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ Εὐτυχῆς τούναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ Πελάγιος τέλος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων διτὶ ὁ ἀνθρωπός καὶ διὰ τῶν ἴδιων ἡθικῶν δυνάμεων, ἀνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ, δύναται νὰ φύσῃ εἰς τὴν ἡθικὴν τελειότητα καὶ νὰ ἀποδῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, διάκις δὲ αἱ τοπικαὶ σύνοδοι δὲν ἥρκουν, συνεκαλόντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὄποιαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἄπανταν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (καὶ τοιαῦται ἐγένοντο ἐπτά), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις διτὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, διέλυσον ὄριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἱρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὀπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐξαριζόντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο.

⁴ Η τελευταία συζήτησις ἡ συνταράξσα τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ἔνα αἰτία σχεδόν, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Η ἐκατονταετηρίδα ἐπὶ Δέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποθάλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Η ἀπαίτησις αὗτη, ἣν ὑπεστήριξεν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντίνος ὁ Κοπρώνιμος καὶ Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ αἰλύρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς Ελρήνης τῷ 787 γενομένῃ, ἀνεκτρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν

εἰκόνων. Ὡρίσθη δέ, ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπιπτῇ εἰς εἰδωλολατρεῖαν, διὰ ταὶς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνη ἀπλῆ τιμητική προσκύνησις, η̄ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν καὶ μετὰ τούτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμενιος, Θεόφιλος), ἀλλ’ η αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὄριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταὶς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτήν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἤραν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ’ αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ωφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔβλαψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. "Ωστε, ἐνῷ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον διὰ ἐπεδίωκον τὴν πρόσδουν, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ἱπέρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δαχμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἀπέδειξαν, διὰ τὴν κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρήσιν καὶ διὰ αἱ εἰκόνες κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἴερῶν προσώπων, μεθ’ ᾧν συγδέεται η̄ ἴστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

§ 19.

*Οι Ἑλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ'
καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰώνος. Οι
ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ
Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.*

Κατὰ τὸν Δ' αἰώνα καὶ τὸ πρώτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰώνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, διὰ τότε συμπίπτει η̄ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίας ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰών. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταὶς τάσσοι τῆς Ἀλεξανδρινῆς

Σχολῆς, τὸν Ὡριγένη ἔχοντες ὁδηγὸν καὶ συνδυάζοντες τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύζοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς Σχολῆς τῇς Ἀντιοχείας, τῇ γραμματικῇ δηλ. καὶ ἴστορικῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει **Ἀθανάσιος δέ μέγας ἐπικλητικός** († 373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπεδόθη αὐτῷ δικαιίως διὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὗτοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ τὴν ἔξοχον αὐτοῦ σοφίαν. Ἐμφράσθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὡριγένους. Ἡδη δὲ νεαρώτατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Α΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν μεγάλην αὕτου θεολογικὴν πολυμάθειαν καὶ ὥρτορικὴν δεινότηταν καταπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νίκην τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' ὃτου ἐγένετο τῷ 328 ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, εἰπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀμειλικτας, ὅταν οἱ ὑπερίσχυον ἐν τῇ αὐλῇ οἱ ἀρειανοί ἦσαν ήσαν ἡμιαρειανοί. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἐτῇ διέτριψεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 45 ἔτη. Είναι δὲ βαθὺς θεολόγος καὶ ἐπιστημονικώτατα μεμορφωμένος, ἐνῷ συγχρόνως ἦτο καὶ τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου θυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκηταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἄκρας αὗτοῦ ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως, διὸ συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὗτοῦ. Τὰ ποιώτερα συγγράμματά του είναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἑλληνας κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἱρετικῶν ἔργα του καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος είναι εἰς ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ βαθύνουστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρχε καὶ ὁ Καπιτανίας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης **Βασίλειος** († 379). Ἀνατραφεὶς καλῶς ὅπὸ τῆς μητρὸς αὗτοῦ Ἐμμελείας, ηὗταις ἦτο ἐκ τῶν ἐναρετωτάτων ἐκείνων χριστιανῶν γυναικῶν, ἂς θυματίων ὁ ἐθνικὸς Λιβάνιος ἔλεγεν «οἵτις θυμαστὰς γυναικας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί!» ἐξεπατιθεσύη μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ σχολῇ, ὅπου συνέδεσεν ἀδελφικὴν ἱερόιν τοὺς πρὸς τὸν Να-

ζιανζηγὸν Γρηγόριον, στηριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς Πόντον, εἰς τινὰ πατρικὴν ἐξοχήν, ἀφιερώθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολίτης Καισαρείας ἀνέπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρότυπον χριστιανῶν γενόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἡγωνίσθη γενναιότατα ὑπὲρ τῆς δοθιδόδου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαίως τὸν ἀρειανισμὸν ἐπιβάλλοντος. Ἐνῷ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόησε, μόνον τὸν Βασιλείον δὲν ἤδυνήθη νὰ κάμψῃ. «Οτε ὁ ἐπίτροπός του Μόδεστος ἡπειρησεν αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δύμευσιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν. «Οὐδὲν τούτων πτοεῖ με· περιουσίαν δὲν ἔχω· παντοῦ ἐπὶ τῆς γῆς είναι ὁ ἀνθρωπὸς παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μοι σῶμα δὲν θὰ ἀντείχει πολὺ εἰς τὰς βασάνους· δὲ θάνατος ἥθελε μὲν ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!» Ἐμερίμνα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πατήρ συστήσας τὸ περιφημάτερον τῆς ἐποχῆς του πτωχοκομείον, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἡγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἀσκησιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἔγραψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασικῇ, οἷον ἐρμηνείας, κατὰ ἀρειανῶν λόγους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

§ 20.

Γρηγόριος δ Ναζιανζηνός.

Φίλος στενώτατος τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἦτο **Γρηγόριος δ Ναζιανζηνός** († 390). Εύσεβεστατα ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῷ καὶ Καισαρείᾳ, εἰτα δὲ ἡλιθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ διεσμῶν φιλίας στενωτάτης συνδεθεὶς ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἅγιων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῷ καὶ

βοηθὸς ἐπίσκοπος ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γεγγραχότα πιτέρα του Γρηγόριον, ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης, ἀν καὶ δὲν εἶλανεν αὐτὸν ἡ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τόσον, δισον ἡ περὶ τὰ γράμματα σπουδὴ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετήν, παιδείαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του ἡρχισε ταχέως νὰ διαδιῆται πανταχοῦ. Διὸ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὄρθοδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικράν τινα ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Ἀναστασίας, καλούσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίσῃ ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεὶ εἰπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὓς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ἀρτορική του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ιερώνυμος ὁ γνωστὸς Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διατρίβων τότε ἐν Ἀνατολῇ ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἡλθεν ἐπίτιδες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὅχλος τῆς Κωνσταντινούπολεως πολλάκις ἤπειλησε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ ἀγῶνες του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλους δι' ἐπιτυχίας. Θεοδόσιος ὁ Α' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὄρθοδόξων ἀπεδίωξε μὲν τοὺς ἀρειανοὺς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως· οἱ ναοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὄρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένῃ δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὄρθοδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλείστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα είναι οἱ 45 λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα δὲ οἱ θεολογικοί του καὶ οἱ πανηγυρικοί. Ὁ Γρηγόριος είναι ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροιάν. Ἔγραψε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα τὸ κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου «ὁ Χριστὸς πάτσων» πεποιημένον.

Σημ. Ἄλλοι ἔνδοξοι ἀλεξινδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὁ τυφλὸς Διδυμος,

ὁ Μακάριος, ὁ Κύπρος Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἀλεξανδρεῖας Κύριλλος, ὁ Ἰσιδωρος καὶ ὁ Νεῖλος. Ἐκ τούτων ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν πρὸς τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον. Ἡτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἦκολούθει τὸν Ωριγένη καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν Λιβάνιον. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του είναι ὁ Μέγας κατηγητικὸς του.

§ 21.

Δευτεροεπίκουρη οἰκονομία
Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας. **Χρυσόστομος.**

Συγχρόνως τοις ἀνωτέρω ἥκμασσαν κατὰ τὸν Δ' αἰώνα καὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Ε' αἰώνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ιστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα² είναι ὁ Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του **Χρυσόστομος** πληθεῖς. Οὗτος είχε μητέρα τὴν εὐζεσδῆ Ἀνθοῦσαν, ήτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ἡγεμονικῆς ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Λιδάνιος, διστις νέον ἔτι δυντα ἐθαύμασεν αὐτὸν διὰ τὴν φυσικήν του ἡγεμονίαν καὶ δι' αὐτὸν εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, διτι τοῦτον θὰ κατέλειπε διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ἡγεμονικῆς διδάσκαλίᾳ, ἐὰν δὲν είχον αὐτὸν κερδήσει οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπούδασε τὰς Γραφὰς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου, καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐνῷ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρώτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀποθνάντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἥρονήθη φυγῶν. Χειροτονηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον του κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἔκεινῃ καὶ πολὺν χρόνον πέλει, τῇ ἐκεύσῃ παχυμέγιστον ναόν. Ἐν

τῷ ναῷ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀνδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἔκων ἀναβιβάζεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπισκοπος ἀγρύπτων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτρεπομένους ἐκ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφίέρου καὶ τὰ πλούσια εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γότθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐνῷ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατρικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἴδωλον τοῦ λαοῦ, ἔνεκα τῆς πρὸς τοὺς παρεκτρεπομένους αὐτηρότητος αὐτοῦ, ἀπέκτηγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἴσχυρὰν μεριδὰ ἐχθρῶν, ἢ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς αὐλῆς τῆς ὄποιας τὰ ἐκλελυμένα ἥθη ἤλεγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθρούς τούτους ἀνῆκε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπισκοπος Θεόφιλος, οὗ τῇ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχε νὰ κατηγορηθῇ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοῖς καὶ γελοίοις ἐγκλήμασι (π. χ. ἐπὶ τῷ δτι ἡσθίε μόνος, δτι ἐξήρχετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἔνευ ἀκολούθων κλπ.) καὶ καταδικασθῇ εἰς ἔξορίαν (403). Καὶ ἡναγκάσθη μὲν ἡ αὐλὴ νὰ ἀνακαλέσῃ τότε αὐτὸν ἐκ τῆς ἔξορίας πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα τοῦ στασιάζαντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ’ δτε βραδύτερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσοστόμου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Πάλιν Ἡρωδιὰς μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν ἐπὶ πίνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὓτοι κατηγγέλθησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἔξορίζεται καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον, δπου ἐν τῷ μέσῳ μεγίστων κακουχιῶν ἀποθνήσκει (407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς μεγαλυτέρους ἡγεμονας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Βοσσουέτου. Η γλώσσα του είναι ἀνθηρὰ καὶ

πλήρης δυνάμεως. Ό Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὄφος του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ είναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὡριγένη είναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἐχει όμιλίας ἐξηγητικάς ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους διαφόρων ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περὶ ἀνδριάντων, οἱ Περὶ ἱεροσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηχουμένους, καὶ πλειστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἕνα τῶν τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων μετὰ Βαττιλείου τοῦ μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἄξιοι μνείας είναι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς († 760), ὁ πρῶτος συγγράφας πλήρη δογματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἔκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἡς προτάσσονται ως εἰσαγωγὴ φιλοσοφικὰ κεφάλαια καὶ περὶ αἵρεσεων, καὶ γράψας ἵερά παράλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ ὅμινους, Μάξιμος δὲ ὁ Ομολογητὴς καὶ Θεόδωρος δὲ Στουδίης († 828).

Σημ. Ἀλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξεν Κύριλλος δὲ Ἱεροσολύμων († 369), δὲ Ἀπολλινάριος († 390), Θεόδωρος δὲ Μοψουεστίας († 428) καὶ Θεοδώρητος δὲ Κύρου († 457).

§ 22.

Οἱ Λατīνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ'.

Ἀμβρόσιος. Αὐγουστīνος. Ἰερώνυμος.

Γρηγόριος δὲ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατīνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατīνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλειστον ἡκολούθουν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἡσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν δὲ Μεδιολάνων ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος († 397), δεῖτις

ἐγένετο ἐπίσκοπος ἀπὸ εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τοῦ λαοῦ τῶν Μεδιολάνων, ὃπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὡρι- σμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἔκέντητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἑξόχου ῥητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεπροκι- σμένος. Ἐδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόν- των του, ἐνώπιον μηδενὸς πτοούμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ **Αὐγουστῖνος** († 430), διστις ἦτο βαζὸν πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἕκανώτατος εἰς τὸ φι- λοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλή- νων πατέρων παραβάλλουσιν, ἀλλ' ὡς ἔνα τῶν βαθύνουστέρων συγγραφέων πατῶν τῶν ἐποχῶν θεωροῦσιν. Ἐνῷ εἶχεν ἀνατραφὴν χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικάς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὄπαδὸς χριστιανικῆς τινος αἱρέσεως καὶ είτα ἡσπάσθη τὰς πλατω- νικὰς ἴδεας. Ἀλλ' ἐνῷ εὑρίσκετο ἐν Μεδιολάνοις φοιτῶν ἐκ περι- εργείας εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀμβρόσιου, αἴφνης ἐπιστρέψει πάλιν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικὴν γί- νεται ἐν Ἰππῶνι πρώτον μὲν πρεσβύτερος, είτα δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἑξῆσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γνῶμαι αὐ- τοῦ εἶχον γενικὸν κύρος. Ἐλάμβανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζη- τήσεις τῆς ἐποχῆς τόου. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα είναι τὸ Περὶ πόλεως Θεοῦ καὶ αἱ Ἐξομολογήσεις του, αἵτινες είναι αὐτοβιογραφία τις. Τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φι- λοσοφικὸν νοῦν τοῦ Αὐγουστίνου δὲν είχεν, ὑπῆρξεν δομικὸς ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ **Ιερώνυμος** († 422), διστις τὸ πλειστον μέρος τοῦ βίου του διέτριψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μά- λιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὃπου ἔμαθε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν γλώσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Π. Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἑρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπε- χείρησε νέαν εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, καὶ αὗτη είναι ἡ κληθείσα Βουλγάτα, ἡ μέχρι σήμερον ἐν ἐπι- σήμῳ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπί- στημος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς είναι ὁ πάπας **Γεργό- ριος δ Διάλογος** (604), διστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν,

έχεισεν διμως σπανίαν διοικητικήν ίκανότητα και έλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

X
§ 23.

**Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην
ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφά-
νησαν οἱ πατριάρχαι;**

Αφ' ὅτου οἱ **Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες** ἐγένοντο χριστιανοὶ, γρῆσαν γὰ ἀναμηγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χειράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφένονται τὸ πρῶτον οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιοτέρους χρόνους, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν προϊστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθείς, δετις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συγόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὗτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, δε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διηγέρθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἑκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηγάθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συγόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τῆς διοικήσεως. Τοιουτορόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων **Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέρων τινὰ ἔξουσίαν.** Όσακις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ωνομάζθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι **εξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι**, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰώνος **πατριάρχαι**. Βραχύτερον ὑπήχθησαν ὁ **Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας** καὶ ὁ **Θεσσαλονίκης** ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. "Ωστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας

ἐπίσκοποι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέβηκε Θεοδόσιος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ᾧ ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἣς ἐξηγιάθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἄπαντα τὸν κόσμον. Οὗτως ἀνεφάνησαν οἱ πάντες τῆς ἀρχαῖας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὅφ' οὓς ὑπῆχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύρου μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24.

Εἶς ηρέξηνθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης.

Ο ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο δ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἤτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δοτις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ἥματικὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἤτο πολὺ μεγαλυτέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς Δύσεως, ἵσαν δικαὶας καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἴκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι, οἷον αἱ τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἴχε δὲ ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ ὁ Ῥώμης εἶδομεν διτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποκῇ δὲν ἥρμετο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπουδαῖς δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οἵτις ὠνομάζεται ἀπὸ τοῦ Σ' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεωροῦν ἔχυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ παθὸ τοιούτοι εἰς ἔχυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ (ΙΣ' 18) χωρίον «Σὺ εἰ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» ἡξίουν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἴχε λάβει δῆθεν τοιαύτην τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ

Ἐπικλησιαστικὴ Ἰστορία Α. Δ Κυριακοῦ

ώς εί δέ πόστοιος ούτος ὑπήρξεν ἕδρυτής τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρώτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὕται προῦποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἑσφαλμέναι. Δὲν ἕδρυτεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν (εἰς τὴν ἐκήρουξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐχγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἴδιωται χριστιανοί), οὐδὲ πρώτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὃσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὡρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἣς φυσιομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ εἰς Χριστὸν πίστις, ἣν ὡμολόγησεν ἐξ ὄντων πάντων τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὗτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλεῖστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει δῆμος ἦδυνγήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὑνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ ιράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπάς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰώνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἥδη ἀπασχή Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ παράλογοι αὗται ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἀπονέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ῥώμης ἐξεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25.

Tίς ἦτο δέ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήρτασαν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὡν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἀγίου πνεύματος, ἤσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, διάκις συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λόσιν τῶν ὅποιων δὲν ἐπήρκουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὡγομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπρο-

σώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἄπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἡσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὥφειλον πάντες να συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἐπεκηρύζοντο ὡς αἵρετικοι. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοφηφία. **Πρώτην** τοι-
αύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντίνος τῷ 325 ἐν **Νι-
καίᾳ** τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἀρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς
ἀρνουμένης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ
τούτον κτίσμα κηρυξσούσης, κατεθορύβησεν ἄπασαν τὴν ἐκκλη-
σίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνήλθον περὶ τοὺς 318 πατέρας.
Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι είναι αἱ ἑξῆς· ἡ ἐν **Κωνσταντι-
νουπόλει** Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων·
ἡ ἐν **Ἐφέσῳ** Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν **Χαλκηδόνι** Δ'
τῷ 451 κατὰ Εὐσοχοῦς· ἡ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** Ε' τῷ 553
κατὰ τῶν νεστοριανῶν· ἡ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** σ' τῷ
680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν
τὸν εὐτυχισμὸν ὃπὸ νέαν μαρφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συν-
δέεται καὶ ᾧ συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη
σύνοδος ἡ ἐν Τρούλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692 καὶ ἡ ἐν **Νι-
καίᾳ** Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτο-
ρες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμνων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλού-
σιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεάς
αὐτῇ, ἀιέλαχε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέδη πομπωδεστάτῃ.
Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι διέπρεπον ἥδη ᾧ μεγαλοπρεπῆ
κτίρια κτιζόμεναι κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώ-
τατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιείχε δὲ τὴν
ἄγιαν τράπεζαν καὶ τὰς ἔδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο δῆμα *ἢ*
ἄγιασμα. Τὸ πρὸ τούτου μέρος; ἦτο ὁ κυρίως ναός, δπού δημητρίεν

δό θυμῶν, ἡτο δὲ καὶ ὁ ώρισμένος τόπος τῶν φάλτων καὶ ἵσταντο
οἱ πιστοί. Ὁ ἐμπροσθεν πάντων χῶρος ἐκπλείτο νάρθηξ. Τὸ τε-
λευταῖον τοῦτο μέρος ἐγρηγόριμεν χάριν τῶν μετανοούντων καὶ
τῶν κατηχουμένων, καὶ διὰ τοῦτο, διεσ αὐτοὶ ἐξέλιπον ἡ κατέστη-
σαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρώτον
διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ εἰκονοστα-
σίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τόπος τοῦ σταυροῦ,
ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη
ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ δυζαντινὸς λεγόμενος ρύθμος, οὗ
πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινούπολει γενέσης Σοφίας,
ὅ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀγοικοδομηθείς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν
αἱ ἐκκλησίαι εἰκόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανι-
σμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν καλῶν τε-
χνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, διπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί,
ώς εἰδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἐσορτῶν ἀναφρίνονται
νέατι, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς παναγίας μητρὸς τοῦ
Κυρίου καὶ τῶν ἀγίων, τοῦ Εὐχγελισμοῦ, τῶν Εισοδίων, τῆς Ὑπα-
παντῆς, τῶν Ἀγίων Πάντων, τοῦ ἀγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρό-
μου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυ-
ροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἀγίων. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Πρωτομάρ-
τυρος Στεφάνου ἐτιμάτο πολὺ παρὰ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν.
Διότι οὕτως ἔδωκε τὸ πρώτον παράδειγμα τῆς αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῆς
χριστιανικῆς πίστεως, τὸ δόποιον ἔπειτα ἐμιμήθησαν καὶ τοσοῦτοι
ἄλλοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Κηρύττων τὸν Χριστὸν ἐν Ἱεροσο-
λύμοις, ἐπειδὴ διὰ λημπροῦ λόγου δν ἔχομεν ἐν τῇ βιβλῳ τῶν
Πράξεων (κεφ. 5') καὶ ἐν φ διεξέρχεται ὄλοκληρον τὴν ἱστορίαν
τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ, ἥλεγξε τοὺς Ἰουδαίους διότι κατεδίωξαν ἐπὶ^π
ἀρχῆς πάντας τοὺς λέγοντας εἰς αὐτοὺς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλέγ-
χοντας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὰς κακίας των καὶ τελευταῖον συνε-
πλήρωσαν τὰ ἐγκλήματα τῶν πατέρων των, προστήλωσαντες ἐπὶ^π
τοῦ σταυροῦ τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, παρώργισε τοὺς Ἰουδαίους
εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε δρμήσαντες ἔσυραν αὐτὸν καὶ ἐλιθο-
βόλησαν. Ὁ Στέφανος καὶ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς δὲν ἀπέ-
βαλε τὸ θάρρος του, ἔδειξε δὲ τὰ εὐαγγελικάτα αἰσθήματα ὡρ

ῶν ἐνεφορεῖτο, διότι μιμούμενος τὴν ἀνεξικκίαν τοῦ Κυρίου γονυπετήσας, ἐνῷ ἐλιθοδολεῖτο, ηὔχήθη ὅπερ τῶν δημίων του, εἰπών «Μὴ στήσῃς, Κύριε, αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταῦτην». Τὸν τίμιον σταύρον εἶχεν εὑρεῖ ἡ ἄγια Ἐλένη, ἡ μῆτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἡλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὅφωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κάντρον τῆς λειτουργίας ἡ κυρίας λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἡς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἀγίων Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινούπολει ἡ λειτουργία ἐγίνετο μετὰ πλειστῆς λαμπρατητος, ἥτις ἐπέπλετε τοὺς ἔθνικούς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρδίρους λαούς. Ός ἐκκλησιαστικοὶ θυμογράφοι διέπρεφαν κατὰ τὸν Ή' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δὲ ὅμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυφώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἡ Διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δπου ἡκμαζεν ἡ ὥρτορική, ἡταν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας. Καὶ τῶν διλλῶν μυστηρίων αἱ τελεταί, ἣτοι τοῦ βαπτισμάτος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελοίου, τοῦ γάμου καὶ τῆς λερωσύνης ἀπέδησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἑορτάς.

§ 27.

Ποῖα τὰ ἡμη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης;

Τὰ ἡμη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐν τῇ καθαριότητι ἐκείνη, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἔθνικούς. Ἀφ' δτού ὁ χριστιανισμὸς ἐγίνετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ διπλανον πολλῶν προνο-

μίων, οἱ δὲ ὄπαδοὶ τῆς ἑθνικῆς θρησκείας τούναντιον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ᾽ ἔνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἑθνικῶν χριστιανοὶ γενόμενοι μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἥθη αὐτοτηρότητης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἑξαχρείωσιν τῶν ἥθων συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἦγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγένεταις πολλάκις ἡ τὴν ὑποχρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύομενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταῦτας, ἃς ὅλιγον ἐνδουγού, ἐφαντίζοντο. "Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἀλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θείος Χρυσόστομος, ἡ ἐποχὴ αὗτη παρασχαλλομένη κατὰ τὰ ἥθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχήν, εὑρίσκεται λίγην ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγκριτικῶς δμως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἵστανται ἡθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν· διότι ὄπως δήποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἥθη, ἀτιναχίσκει πάντοτε καθαρώτερα ἢ τὰ τῶν ἑθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἑθνικὴ ἀκολασία περιεστάλῃ ἢ ἀρχαία απανθρωπία ἐμετριάσῃ· αἱ θηριομαχίαι καὶ αἱ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτητης πρὸς τοὺς δούλους ἔπειρον· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάταγοντες εὑρίσκονται περίθλαψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθηδρύμασιν, ἀτιναχίσκεις εἰς τὰς ἀρχαίας χριστιανικής πόλεως ἔλειπον.

§ 28.

Πᾶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἥθη ὑπερβολικὴ αὐτοτηρότητης, ἡ προελθοῦσσα, ὡς εἴδουμεν ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἑθνικῶν διεσφέστο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἀσκησίς εἶναι ὑπερβολικὴ ἀρροσίωσις εἰς τὰ θεῖα. Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μέ-

νούτες ἄγαμοι: ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιαλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐπιμώντο μεγάλως καὶ ἔχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῷ δὲ τὸ πρώτον ἔῶν ἐν ταῖς ἑρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰώνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὸς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἴδρυτής τοῦ νέου τούτου εἶδος τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, είναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρώτα μοναστήρια ἀνεράνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἄπασαν τὴν Ἑκκλησίαν. Ὁ Μέγας Βασιλεός, θαυμαστής θερμότατος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρώτος αὐτος τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὥφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τούτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, διε τὸν ἀρειανῶν ἐρίδων ἥλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἐξόριστος. Ὅπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστῖνος. Αἱ χριστιανικαὶ γόραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεβλήθη τοις μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, διτις ἐμετρίσας καὶ τὴν αὐτηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀπάρδουσαν εἰς τὸ ψυχρὸν κλίμα τῆς Δύσεως. Πολλαχοῦ ἐγρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χειράς των πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐπακίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαῖων γειτογράφων διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ τῆς Ἑκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμι-θερμάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὥφελιμοι, διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς τὰς χειρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἔθνικῶν ἡγετορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους ἵτοις οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ μοναχοὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπο-

μεμονωμένον ἐργατικὸν βίον (*ἐργατικός*), οὐλοί πάλιν ἐπενδουσιν νέα εἴδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς δχλους. Μεγάλως ἐνθυμάζοντο οἱ στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διέγοντες, οἵς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε **Συμεὼν** ὁ ἐπωνομασθεὶς **Στυλίτης**.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΣΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΦΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (867-1453)

A'.

Ανατολικὴ Εκκλησία.

§ 29.

**Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς
καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας;**

'Ἐν τοῖς προτιγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες ἀπὸ ἀρχῆς ἐπιτημονὴν τῆς ἐκκλησιακῆς ὑέτιν ἐνεκτῆτος ἐπιτημότητος τῆς πόλεως, ἡς ἦσαν ἐπισκόποι, ἔθειξαν πρωτέμως τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπόται αὐτῆς. 'Ἐν τῇ Δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰώνα κατὰ μικρὸν εἰχον σχεδὸν πάχει αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔνεξάρτητοι καὶ αὐτοκεφάλοι, ὑπαχθῆ ὡς χριστοῦ. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαῖς παραδόσεις τῶν δὲν ἥθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπὸ αὐτούς. Διὰ τούτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτουν, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των. Τοιχοτῇ εὐκαιρίᾳ ἐνόμιζαν ὅτι ἐδόθη τοῖς οὐλοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς

τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπι-
θῆται σιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐ-
τῆς, ἀλλ' ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας,
τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς δικαίως
ὑπερασπίζων ἀντέστη εἰς αὐτούς. **Τοῦτο ἥγαγεν εἰς σύγκρουσιν**
τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς
ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τι ὅποιον διερρεῖ μέχρι τῆς
σήμερον. Οστε αἵτια τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν οὐλαζονεία τῶν πα-
πῶν καὶ η ἄθεσμος ἐπιθυμία των νὰ δεσπόζωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκ-
κλησίας. Τὰ πρόγματα συνέδησαν ὡς ἔξῆς. Πρὸς τοῦτον πα-
τριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος. Πρὸς τοῦτον πα-
τριάρχην ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ρῆμα. ¹⁰ Ο
δὲ αὐτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. ἀνεβίβασε δὲ
εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φώτιον, ἔνδρος παρὰ πᾶσι σε-
βαστόν, διτοις γῆλπιζεν, διτοις διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἔμελλε νὰ ἀνα-
γνωρισθῇ ὡς πατριάρχης. ¹¹ Ο Φώτιος ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς
ἐπιμένει, καὶ ὁ ἀλῆρος δὲ καὶ ὁ λαὸς ὅμορφων εἴζητον αὐ-
τὸν πατριάρχην. ¹² Επὶ τέλους ἐνδίθει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ
ἐντὸς δλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησίας
στικὰ διάιώματα (διότι ἦτο λαϊκὸς) προχειρίζεται πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φώτιού ἐπίσημοι ἄνδρες
ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀμέρως ἀπὸ λαϊκῶν, οἷος ὁ
Ἀμβρόσιος καὶ Ταράτιος. Οὓδεις ἀρχαῖος κανὼν ἀπογορεύει
τούτο. ¹³ Άλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῷ τὸ πρώτον ἐφαίνοντο διτοις
ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φώτιοῦ, ἥρχιζαν ἔπειτα νὰ ἀντι-
πράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν
ὡς κανονικὸν πατριαρχην. ¹⁴ Επειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαρτυρίας
ταρχαῖ δὲν εἰχον ἀκόμη ἐντελῶς κατατιμήσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ
Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν
Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν
πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο πονιστεῖς καὶ ὁ πάπας,
ώς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημάτερος, κακῶς
προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριαρχαὶ τῆς Ἀνατολῆς. Προσε-

κλήρη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ρώμης **Νικόλαος** ὁ Α' νὰ συμ-
μετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρ-
χῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονι-
κώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰ
πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς.
Αντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῇ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς
ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσκεφθῶσι μετὰ
τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτο-
δικίως δῆθεν ὡς δικαστής, δι’ ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν
Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἱγνα-
τίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ώς εἰ γέτο ἀνάγκη νὰ λη-
φθῇ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύφωσιν τοῦ Φωτίου
ἀπὸ λατικοῦ εἰς πατριαρχηγοῦ, χωρὶς νὰ λάψῃ ὅπ’ ὅφιν ὅτι ἐν τῇ Ἀνα-
τολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσέ ποτε τοῦτο. Ἄλλ’ ἀφοῦ ἥλθον οἱ
ἀκεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ
αὐτῶν γενομένῃ συνόδῳ τῷ 861 ἐπικυροῦσται ἡ ἀνύφωσις τοῦ Φω-
τίου, διότι ἡτο πασίγνωστον, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατάριψιν τοῦ Ἱγνα-
τίου δὲν ἐνείχετο καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπείκων τῇ δύμοφώνῳ αἰτήσει
πάντων ἐγένετο πατριαρχῆς. Τοῦτο δυστρέπτεται τὸν Νικόλαον,
διότι ἀντέβανεν εἰς τὸν σκοπόν του. Διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην
σύνοδον ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἔαυτὸν ἐπισκόπων ἀφώρισε τὸν Φώ-
τιον. Ἰδοὺ τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ρώμῃ. Τὰ
πράγματα ἐδεινώθησαν ὅτι μᾶλλον, ὅτε Λατίνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς
τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι’ ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπι-
στραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἥθελτοσαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς
ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς
Ρώμης. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύλιον
αὐτοῦ, δι’ ἃς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας
καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου
συγκλειει σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἥτις συνελθοῦσα δικαίως
ἀνταφώρισε τὸν πάπαν καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπὸς μέλος
ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἡτο πλέον γεγο-
νός τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος **Ἀδρια-νὸς** ὁ Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, τοῦ φονεύεταντος μὲν τὸν

Μιχαὴλ τὸν Π', ἀποδιδόντος δὲ τὸν Φωτίον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναβούσαντος τὸ διεύτερον τὸν Ἰγνάτιον, νὰ ἐπιστήῃ πρὸς καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου τῷ 869 ἐν Κωνσταντινούπολει, ἣν οἱ Λαζίνοι ὅγδόην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκπρέψη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἔξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπείνωσις αὗτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς εὑμενέστερον πρὸς τὸν Φωτίον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, **σύνοδος** δὲ μεγάλη συγκληθεῖσα ἐν Κωνσταντινούπολει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὅγδοη οἰκουμενικὴ ἀριθμοῦμένη, ἀπεκήρυξε τὴν παπόφιλον ἐκείνην φειδοσύνοδον τῷ 869, ἐδικαιώσει δὲ ὄριστικῶς τὸν Φωτίον. Οὕτω συνέδη τὸ σχίσμα.

§ 30.

***Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;**

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ ὄσάκις οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτοτες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἡ πολιτικῶν των σκοπῶν ἐνόμιζον δτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὅργανα, ἐξήτουν νὰ συνδέωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττεντο προθύμως τῶν εὐκαπιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐξήτησε νὰ συνάψῃ τοικύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ρωμῆα καὶ δ **Κωνσταντῖνος δ Μονομάχος**, ἀλλὰ **Μιχαὴλ δ Κηρουλάριος**, πατριάρχης Κωνσταντινούπολεως, ἤναγκασε τοὺς παπίκους ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἥπερ τῆς Κωνσταντινούπολεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τούτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληγωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίον ἀριθμενὸν ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ **Κομνηνοὶ**

καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ποικίλις; πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀστας ἐχθρῶν, ιδίως τῶν Ἀραδῶν καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δέ, διτι, ἐὰν εἴχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἔχυτῶν, ἡδύναντο νὰ ἔχωσι πατέ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράνθησαν νὰ συμφιλιώσωσι τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δῆμας δὲ τε κλῆρος καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως αἰσχρῶς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν δρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει ποτέ νὰ θυσιάζῃ ἵντ' οὐδενὸς συμφέροντος. Ή τελευταῖς σκουδιών ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησίῶν προσβλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου κατά τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰώνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κορισύστητες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἡπειρούν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Οἱ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βιτσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἥλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηγαγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ ὑπογράψωσιν ἔνωσιν, ἥτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιλῶν ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεωτεριστικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαὶς περαδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ. Μόνος δὲ Ἐφέσου Μᾶρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' γη βεδιαζόμενη καὶ φευδῆς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων εἰς συνοδούς ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1451). Οἱ ἑλληνικὸς λαὸς δικαιίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιτοῦτης ἔνωσεως, διότι ἐθεώρει ἀπόπον νὰ ἐγκατελίπῃ τὴν πάτερνην δρησκείαν δι' οἰονδήποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοδεῖτο τοὺς δεσποτικοὺς σκοποὺς τοῦ πάπα καὶ δικαιίως ἐμισεῖ τοὺς Λατίνους, ἀρ' ὅτοι μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατέ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Μουζουλμάνων εἴχον προσβάλει τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ, καταλύσαντες αὐτό, εἴχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότατα, καὶ κατέλαβει πλειστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σύλτημα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ παπιτημένου νὰ

δύποτάξῃ ὅπό τὸν ζυγόν του τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχήσαντας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κιρουλάριον, Μᾶρκον Ἐφέσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ σὸ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὁρθόδοξος Ἐκκλησίᾳ, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἥλλα καὶ ὁ Ἑλληνικὸς λαός, διότι διπαγόμενος ὅπὸ τὸν παπισμόν, δυτὶς κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας ἡτο πανίσχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἔχθρος παντὸς ὅ, τι Ἑλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνεις, θά ἐκινδυνεύομεν νὰ ἐκφραγκισθῶμεν, δπως ἐπαθον τοῦτο οἱ ὀλίγοι Ἐλληνες οἱ δευθέντες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν παπισμόν, οἱ Γραικοκαθολικοὶ ἡ Οὐνιται λεγόμενοι, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν συνειδήσιν καὶ ἐλημόνησαν δι τοι εἶναι Ἐλληνες, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἐλληνες, οἵτινες κατὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγώνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ Σπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31.

Ποια τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ σπουδεία;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἡτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰώνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιοτέρους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς τοῦ Γ' ἴδιας καὶ τοῦ Δ' αἰώνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνανται νὰ παραγάγωσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ διε ἐξήταξον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ διε ἡρμήνευον τὰς Γραφάς, ἡρκοῦντο νὰ ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιοτέρων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταῦτας. Οἱ ἐπιτημότεροι ἔξι αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέατερος πάντων, δυτὶς ἐν τῇ Μυριοβίλῳ του ἔδειξεν δι τοιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν· ὁ Ψελλός, δυτὶς ἐφημίζετο δι τοιήμενον πασῶν τῶν ἐπιτημῶν καὶ δυτὶς περὶ πασῶν ἔγραψεν· ὁ Οἰκουμένιος,

δ Ζυγαβηνός, δ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἔρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἵδιας τοῦ Χρυσοστόμου· **Νικόλαος δ Μεθώνης** ὁ γράφας κατὰ τοῦ γεοπλατωνικοῦ Πρό-
αλου· **Νικήτας δ Ἀκομινᾶτος,** ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων· ὁ περὶ τὴν ἀρχαῖαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος **Θεοσαλο-νίκης Εὐστάθιος**· οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμή-
σαντες **Νεῖλος** καὶ **Νικόλαος οἱ Καβάσιλαι,** **Γρηγόριος δ Πα-λαμᾶς,** **Μᾶρκος δ Ἐφέσου** καὶ **Γεννάδιος δ Σχολάριος**· καὶ ὁ περὶ τὴν ἔρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθείς **Συμεὼν δ Θεο-σαλονίκης.**

§ 32.

Ποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἥδη καὶ ποία ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηκο-
λούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἡρχισαν νὰ συλ-
λέγωσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ **Βυζαντινοὶ αὐτοκράτο-ρες** ἐπενέδαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἑσωτερικὰ πολλάκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ **πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως** ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνήθως ὑπὲ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσιν δημοσίων τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ὅσάκις ἀπέλαυνον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἢσχνη πανίσχυροι. Ἡ **πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια** διημέραι ηὐδύνετο καὶ μάλιστα, ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς τὸν χρι-
στιανισμὸν οἱ σλαυτικοὶ λαοί, ἵδιας οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥώσοι. Οἱ δὲ **ἄλλοι πατριάρχαι** τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιῆλθον ὑπὲ τὴν ἑσουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰώνος, κατέπεισον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ πατριαρ-
χεῖα **Ἱεροσολύμων** καὶ **Ἀντιοχείας** ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὄρθιοδόξους πατριάρχας ἐγκαθίδρυσαν Λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἐπράξαν οἱ σταυρο-

φόροι καὶ ὄπουδήποτε ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν κυριαρχίαν των, οίον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὄρθοδοξοὶ ἡσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔξησκουν ἐπιφροὴν οἱ μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὅντες πολλάκις ἐπιφοβοὶ καὶ ἐπιεχαλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὃποιον ἀλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποβάνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἀθως, ὁ ἐπικληθεὶς "Ἄγιον ὄρος, ἔνθα ἴδρυθη τὸ πρώτων μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰώνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν I' αἰώνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἴδρυθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τὰ τῶν Ἱδίηρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιενδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμόν).

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτή, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς. Μόνον νέαι τινὲς ἔօρται προσετέθησαν εἰς τιμὴν νέων ἡγίων τῶν τότε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναφρανέντων καὶ δοξασάντων αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγιωτάτου βίου των. Πρὸς ἔπανον αὐτῶν ἐποιήθησαν τότε καὶ πολλοὶ νέοι ὄμνοι, κανόνες λεγόμενοι, οἵτινες εἶναι πολλάκις γεγραμμένοι μετὰ ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ ἐλέγχουσι: βαθὺ θρησκευτικὸν αἰτίημα. Περιελήφθησαν δὲ οἱ ὄμνοι οὗτοι μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων εἰς διαφόρους συλλογάς, ἥτοι τὸ Τριφδιον, τὸ Πεντηκοστάριον, τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηναῖα. Καὶ ἡ μὲν Παρακλητικὴ χρησιμεύουσα δι' ὅλου τοῦ ἔτους περιέχει ὄμνους εἰς δόξαν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ. Τὸ δὲ Πεντηκοστάριον περιέχει τοὺς ὄμνους τῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἡμερῶν. Τὸ Τριφδιον εἶναι ὡρισμένον διὰ τὸν χρόνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τὰ Μηναῖα περιέχουσι τοὺς ὄμνους εἰς τοὺς διαφόρους ἀγίους τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους. Τότε προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ νεώτεραι νηστεῖαι, πρὸ τῆς ἑορ-

τῆς τῶν Ἀποστόλων, πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

§ 33.

Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ρώσων εἰς τὸν Χριστιανισμόν.

Τὰ πρώτα βήματα πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Σλαβῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν είχην γίνει ἥδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ' ἡ ἀριστερὴ αὐτῶν χριστιανισμὸς ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης "Ελλήνες μοναχοί, δὲ Μεθόδιος καὶ Κόριλλος (Κωνσταντίνος), γνωρίζοντες τὴν σλαβικὴν γλώσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογδρίδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, διτὶς συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἀλλ' ἐνῷ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσήχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἱρόντες ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογδρίδος διὰ λόγους πολιτευούσας εἴτε δλῶς αὐθαίρετας, ἀποστέλλει Λατίνους ἵερεis εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινούπολεως νὰ εἰσχάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἴδομεν ἀλλαχοῦ, πῶς τοῦτο ἐδεινωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἀλλ' οἱ Βουλγαροταχέως μεταμεληθέντες ἐπανήλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κορίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι Σλαβοὶ εἶχον ἥδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆ.

Οἱ Ρώσοι προτῷθον ἔνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας αὐτῶν Ὁλγας, ἣτις ἐκ θούσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, κα-

τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαχδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται δτὶ ἔπειμφε πρεσβείαν Ρώτων εὑγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἔξετάζωσι τὰ διάφορα θρησκεύματα, οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθκύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὁρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀριστην, ἦν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαχδιμήρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρώτοι μητροπολῖται τῆς Ρωσίας, ἔδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιένφ, είτε δὲ μεταβέπτυντες τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἤσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον Ἐλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὁρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Σ' καὶ Ζ' αἰώνος ὡς κεχωρισμέναι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰώνων ἐκείνων προελθοῦσαι αἱ τῶν *Νεστοριανῶν*, τῶν *Μονοφυσιτῶν* (*Ἀρμενίων*, *Ιακωβιτῶν*, *Κοπτῶν*, *Αβησσινίων*) καὶ τῶν *Μαρωνιτῶν*. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρῷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἢ δὲ ἴστορίᾳ τῶν οὐδεμίων ἔχει σημασίαν.

B'.

Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.

Ποιαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ δόπιον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἡδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἴδομεν δτὶ εἰχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ δὲ ἥθελησαν ἀγενούδενδος δικαίου νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προ-

*
Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία Α. Δ. Κυριακοῦ

5

κάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τάξις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας ἡτο νὰ καταστώσῃ παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ ὑποβάλωσιν ὅφ' ἔαυτοὺς πᾶσαν οἰκανδήποτε ἔξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡτο τὸ δτὶ ἐτέλουν μετά τινων διακοπῶν ὅντες ὑπῆκοοι τῶν Βοζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἥρχισε νὰ ἀναπτύξῃ πᾶσαν τὴν δύναμίν του καὶ νὰ αὐξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἀφ' δου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ρώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, δτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων **Πιπίνος** ἐλευθερώσας τὴν **Ρώμην** ὑπὸ τῶν Λογγοθάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλείπομένην δὲ ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων Βοζαντινῶν, ὅφ' οὓς τέως ὑπῆγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ **Ρώμης** (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συγήνουν ἐν ἑκυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἔξουσίαν. Οἱ βάροςτοι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ **Ρώμης** τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρώτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐξέβοντο μεγάλως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοδοῦντο ἐκ δειτιδικομονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν, καθὸ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοικύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ θέασις. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολῖται ἔμειναν κενὸν δνομα αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἡδύναντο νὰ φηφίσωσιν ἔνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα. Τὰ πάντα διηρθύνοντο ἀπὸ **Ρώμης** διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ Λατίνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἴναι ἔτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ **Ρώμης** ὡς ἀπὸ Ποθίας πεμπομένας διαταγάς· καὶ, δπως μὴ εἴναι δεδεσμευμένοι ὑπὸ ἄλλων κοινωνικῶν διειχρεώσεων, ἡγαγκάζοντο νὰ εἴναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς θεικῆς καὶ ἔαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. **Τῶν παπῶν** ὡς τυφλὰ δργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοὶ, οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὠργανωμένοι εἰς διά-

φορά τάγματα ὡριζόμενους πρακτικούς σκοπούς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἡταν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοὶ, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἰχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἵρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδιαγάγησιν τοῦ λαοῦ. Μή ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἥρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ σάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιούντες αὐτοῖς γὰρ διευθύνωσι καὶ αὐτὸς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν. Οἱ ἐπισημάτεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἱ τινὲς τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἰχαὶ Γρηγόριος δ' Ζ', 'Ιννοκέντιος δ' Γ' καὶ Βονιφάτιος δ' Η'. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνδόσους (ἐν Πίζῃ, Κωνσταντίᾳ καὶ Βασιλείᾳ) συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδύναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἤδυνηθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσι τὰς προσπαθείας των. Οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλούνται σχολαστικοὶ, ἐδυσφημήθησαν δὲ διὰ τὰς σοφιστείας των. Θωμᾶς ὁ Ἀκιγάτος ὑπῆρξεν δὲ ἀριστος αὐτῶν.

§ 35.

*Ποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας
κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;*

Η λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαός καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπιστεύον διτὶ ἐνήργουν ἀφ' ἔκπτων χωρὶς νὰ είναι ἀναγκαῖα προδιάθεσίς τις φυχικὴ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάστης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελείτο νῦν διὰ ῥυτισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ φόρου

δῆθεν μὴ χυθῇ ὁ ίερὸς οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ δρου, τὸ δὲ ίερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ίερεῖς, δπως φανῇ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαῖκούς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ κήρυγμα ἥρχισε νὰ γίνεται σπανιώτερον ἢ ἐγίνετο κακῶς διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἡσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἀγίων τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσήχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῷ ἡ ἀρχαὶ ἐκκλησία μόνον τὰς ἑωραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἴτινες είναι πνευματικωτέρα παράτασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Όμοιως τὸ πρῶτον τότε εἰσήχθη καὶ ἡ δργανικὴ μουσικὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ ἔօρται, καθὼς καὶ αἱ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ Δύσει.

§ 36 α.

Ποῖα ἦσαν τὰ ἡθη τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον βαθύμον, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῖ τήρησιν τῶν ἔξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Οἱ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὗτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους τούτους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἔξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδῆγει τὸν λαὸν ὁ κλῆρος. Οἱ ἀμαρτάνων ἡδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἔξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν παινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ίερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ή ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἣς ὁ κλῆρος ἐγίνετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἷτο εἰς χειράς του ἴσχυρότατον δπλον. Ήδύνατο τις ὅμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του λαμβάνων δφέσεις, ἃς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων ἡδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους τὴν φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαριηρού πυρός, δποι, κα-

θώς ἐφρόνει ὁ λαός, ἐᾶσσανίζοντο πρὸς καιρὸν ὅσοι δὲν ἦσαν ὥρι-
σμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἀφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν ἡδύ-
νατο γὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ρώμην κατὰ τὰ ἱωβιλαῖα (ἕτη
ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἑωρτάζοντο πρῶτον ἀνὰ ἔκαστον 100ὸν ἔτος,
εἶτα ἀνὰ ἔκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἔκαστον 25ὸν ἔτος.
Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθεταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξε-
σφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὅλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν
ἐκτηρύσσετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλε-
σιν ἡ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσίᾳ ιεροτελεστία, ὁ δὲ λαός
ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. Οἱ αἱρετικοὶ ἐκαλούντο ἐπὶ
πυρᾶς καθὼς καὶ οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ μαγείᾳ. Οἱ διωγμοὶ
κατὰ τῶν αἱρετικῶν διὰ τῶν δικαστηρίων τῆς ιερᾶς ἐξετάσεως
ὑπῆρχαν διαδόγτοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηριζουσῶν τοὺς αἱρετι-
κοὺς ἐκήρυττον οἱ πάπαι ἐνίστητε ιερὸν πόλεμον ἡ σταυροφορίαν
καὶ παρέδιδον αὐτὰς εἰς τὸν ὅλεθρον.

§ 36 β.

**Τίνες ἡγέροθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ὁμαλ-
κῆς ἐκκλησίας; Οὐκέτεφος. Οὖσος. Ἰερώ-
νυμος ἐκ Πράγης.**

Κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ὁμαλκῆς ἐκκλησίας ἐξηγέρθησαν πολ-
λοί, οἵτινες ἐξήτησαν τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας κατά τε
τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Τοῦτο ἡτο τὸ σύνθημα τῶν φιλοπρό-
δων καθολικῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων. Ἀνωτέρω εἴδομεν, ὅτι αἱ
σύνοδοι τῆς Πίζης, τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας ἐξήτησαν
τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην, ἀλλ' οἱ παντοδύναμοι πάπαι ἐματαιώσαν
πᾶσαν τοιαύτην προσπάθειαν. Μεταξὺ τῶν θεολόγων τῶν ἐγερθέν-
των τότε κατὰ τῶν παπικῶν καταχρήσεων ὑπῆρχαν ἰδίως τρεις ἄν-
δρες, ὁ Οὐκέτεφος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Οὖσος καὶ ὁ Ἰερώνυμος ἐκ
Πράγης ἐν Βασμίᾳ. Ὁ Οὐκέτεφος ἡτο καθηγητὴς τῆς θεολογίας
ἐν Ὁξφόρδῃ (περὶ τὸ 1360), διδάσκων δὲ καὶ γράφων κατεπολέ-

μησε τὸν παπικὸν δεσποτισμόν, τὴν κοσμικὴν ἔξουσίαν τοῦ Πάπα, τὴν εὐσέβειαν τὴν εἰς μόνους τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένην καὶ τὴν πομπώδην καὶ θεατρικὴν λατρείαν, ὥθελε δὲ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀγίαν Γραφήν, ἣν μετέφρασε διὰ τοῦτο εἰς τὸ Ἀγγλικόν. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ IA' κατεδίωξεν αὐτὸν καὶ ἀν καὶ ὑπεστηρίχθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπαύθη ἐπὶ τέλους τῆς θέσεώς του, ὅτε κατεκρίθη ὑπὸ συνόδου ἀγγλικανῶν ἐπισκόπων. Ἀπέθανε τῷ 1384. Τὰς ἴδεις αὐτοῦ ἡκολούθησεν ὁ ἐν Πράγῃ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Οὖρος καὶ διέδωκεν αὐτὰς εἰς Βοεμίαν καὶ Γερμανίαν. Διὰ τοῦτο δῆμος κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ οἰκουμενικῆς λατινικῆς συνόδου, ἐνώπιον τῆς δοπίας ἐκλήθη ἵνα ἀπολογηθῇ, καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (τῷ 1415). Τὸ αὐτὸν τέλος ἔσχε καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἱερώνυμος ἐκ Πράγης ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντίαν ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν διδάσκαλόν του. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες καλοῦνται συνήθως πρόδρομοι τῆς διὰ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου τοῦ IC' αἰώνος γενομένης μεταρρυθμίσεως. Ὁ παπισμὸς κατώρθου τότε νὰ καταστέλλῃ πᾶσαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς παντοδυναμίας του καὶ τῶν κρατουσῶν καταχρήσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅργανα δὲ δι' ὧν ἐπεβάλλετο τότε ὁ παπισμὸς πανταχοῦ ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν φραγκισκανῶν ἰδίας καὶ Δομινικανῶν, τὰ δοπία ἐν πάσαις ταῖς καθολικαῖς χώραις ἐκήρυττον κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτορροῦ παπισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ διαβόητα ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια τῆς Iερᾶς ἐξετάσεως, τὰ δοπία ἔχοντα ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα παρὰ τοῦ Πάπα καὶ πανταχοῦ διεταρπισμένα ὅντα συνελάμβανον· καὶ διὸ βασανιστηρίων φρικτῶν ἐδικτάντον πάντα ἡντεθέμενον εἰς τὸν παπισμὸν καὶ τὰ τότε καθεστῶτα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐπιμένοντας παρέδιδον εἰς τὰς πυρᾶς. Πολλαὶ χιλιάδες ἀνθρώπων ἐκάησαν τότε ἐπὶ πυρᾶς ἐν τῇ δύσει ἀπλῶς καὶ μόνον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν φρονημάτων του!

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΛΑΦΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝ)ΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΩΜΩΝ (1453-1919)

A'.

· Ιστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

A'.

· Ανατολική ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

37.

Πῶς προσηγένετο ἡ ὁδωμανικὴ ἔξουσία πρὸς τὴν
ὅρθόδοξον ἐκκλησίαν;

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ Ἑλληνικὴ
ἐκκλησία εύρεθη ὑπὸ ἔνοντος ἀλλοθρήσκους ἀρχοντας, ἵπας
κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι, εἰ
καὶ τὸ κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν ἔξοντασιν τῶν
ἄλλων θρησκευμάτων, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατά-
ξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἡναγ-
κάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποτα-
γέντων λαῶν, ἐπέβαλον διμως αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν
φέρον. Ο πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν δρον
τοῦτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἰνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπι-
στοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας
τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιεποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ
γίνῃ νέα ἐκλογὴ πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἔχήρει,

καὶ μεγάλως τιμήσας τὸν ἐκλεγθέντα ὡς τοιούτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὁρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἔξουσία. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνοχὴ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολλό. Πολλάκις μετὰ ταῦτα ἐπειρῶντο φανατικοὶ Τούρκοι νὰ ἀναγκάζωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἔξομνύωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζωνται τὸν ἴσλαμισμὸν ἐπὶ ποινῇ θνατοῦ. Ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Α' (1520) ἐκινδύνευσαν μάλιστα οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν. Οἱ ἄπαξ ἔξομνύοντες δὲν ἦδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσι. Ἐνῷ οἱ μωχαμεθανοὶ ἀπέλαυνον μεγάλων προνομίων, οἱ χριστιανοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ βάρος πολλῶν καταπιέσεων καὶ μειονεκτημάτων. δὲν ἤσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ τῶν Τούρκων· ἡ περιουσία των ἦδύνατο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ Σουλτάνου· ἀπεκλείοντο δὲ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ ὕφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἔξαιρετικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τὴν ταπείνωσίν των. Πολλαχοῦ σφάζοντες καὶ καίοντες ἔξηνάγκασαν οἱ Τούρκοι πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἴσλαμισμόν, ἵδιας ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Μωχαμεθανοὶ ἐγίνοντο διὰ τῆς βίας καὶ δοἱ παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἥρχισε νὰ βελτιώται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰώνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἔξεπεζον, οἱ δὲ Ρῶσοι ἥρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανούς, καὶ ὡς ὄμοδόζους των καὶ ἔνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν, καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαὶ σχέσεσιν αὐτῶν ἥρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς "Ελληνας, μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἵκων τοῦ Φαναρίου, καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδοσούναβίοις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰώνα ἔτι μᾶλλον ἔβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐτράχυνεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηρόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ καὶ ἀληρικοὶ μάλιστα ἔπειτον θύματα τῆς ἔξαφείσης τουρκικῆς θηριωδίας καὶ πρώτος ὁ πατριάρχης Γερήγορος

δ Ε' (1821). Άλλα τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετά τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῶν δικληρότητος, ἥρχισαν δὲ ὄπωσδήποτε νὰ ἀνέχωνται τοὺς χριστιανούς, ὃν πολλάκις εἶχον ἀνάγκην. Οἱ χριστιανοί, φίλεργοι ὅντες, διὰ τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησαν πλούτη, ἐνῷ συγχρόνως διὰ τῆς ἴδρυσεως καὶ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικὴν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἔξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ **Χάττι Χουμαγιούν**, τὸ ὄποιον ἐξεδόθη μετά τὸν φοιβερὸν χριματίκὸν πόλεμον (1856), δοτις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ρωσίας ἐνεκα ἀσημάντων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθετε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸν οἱ χριστιανοὶ ἐμελλον νὰ δύνανται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ παρακάθηται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις, νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ πάσας τὰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς θρησκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θενατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Σημειώτεον ὅμως, διτι τὸ **Χάττι Χουμαγιούν μόνον** ἐν μέρει μέχρι τοῦ νῦν ἐφηρμόσθη. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878), τῆς γενομένης μετά τὸν τελευταῖον δρωσσοτουρκικὸν πόλεμον, κατόπιν τῶν σφαγῶν τοῦ Βατάκ (1877 - 1878), μέγα μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χριστιανῶν Βλάχοι, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βόσνιοι, Ἐρζεγοδίνιοι, Βούλγαροι, Θεσσαλοὶ καὶ μέρος τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς κυριαρχίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων, περὶ δὲ βελτιώσεως τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑπολειψθέντων ὑπὸ τὴν Τουρκίαν λαῶν ἐμερίμνησεν ἡ αὐτὴ συνθήκη. "Οτι ὅμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν εἴναι πάντοτε δεινὴ ὑπὸ τὴν ὁθωμανικὴν κυριαρχίαν καὶ κακοδιοίκησιν, ἀποδεικνύουσιν αἱ καθημεριναὶ καταπίεσεις πρὸς χριστιανοὺς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν αἱ γενόμεναι ἐν Ὑέδῃ τῆς Ἀραβίας (1858), ἐν Λιβάνῳ (1860), ἐν Βατάκ

(1876), έν 'Αρμενία (1895) καὶ ἐν Κρήτῃ (1897). Αἱ ἀφόρηται αὗται καταπιέσεις ἡγάγκασαν ἐπὶ τέλους τὰ Βαλκανικὰ κράτη Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Μαυροβούνιον νὰ συμμαχήσωσι καὶ διὰ πολέμου νικηφόρου κατὰ τῆς Τουρκίας (1912 - 1913) νὰ καταργήσωσι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τουρκικὴν ἔξοισίαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπ' αὐτῆς. Διαφωνίαι περὶ διαγομῆς καὶ ἡ κακοπιστία, ἀρπακτικότης καὶ δολιότης τῶν Βουλγάρων προυκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον τῶν ἄλλων συμμάχων (1913). Οἱ Βούλγαροι νικῶνται, οἱ δὲ Ἑλληνες, Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι: ἐξέρχονται νικηταὶ καὶ ἐπιβάλλονται τοὺς δρους τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἡττημένους. Ἡ Ἑλλὰς ἐξῆλθε δεδοξασμένη, μεγάλη καὶ ἴσχυρὰ ἐκ τῶν αἰματηροτάτων καὶ ἡρωϊκῶν τούτων ἀγώνων, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου (1914 - 1919), οὐ συμμετέσχεν ὡς σύμμαχος Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας.

§ 38.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ.

Οἱ Σουλτάνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχαις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἔξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἔξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου της ἦταν μάλλον ἡ ἡλατώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὄρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πόλη τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρτημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ διούλησιν ἀγεβίθαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. "Ἐνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρῷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ δέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον καὶ ἀρχὰς περὶ ἔχυτούς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς

Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου στακελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου, καὶ ἀλλων τινῶν λαϊκῶν μετά τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ Πατριαρχείων καὶ Πόλης. Μετά τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πατῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἔθνεών ὑποθέσεων. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ προπαρελθόντος αἰώνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς δὲ ἀφέθησαν μόνα τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινούπολει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἥτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν ὅκτὼ μητροπολῖται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος, ἦν ἀπαρτίζουσι νῦν δώδεκα μητροπολῖται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικρόν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζῃ περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφῆρετη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἔξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάντων μικτῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Χριστιανῶν, τῶν Ἰεροφόρων καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Γέπο τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰώνα αἱ ἐκκλησίαι τῇ: **Σερβίας** καὶ τῇ: **Βουλγαρίας** (αἵτινες ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶχον γίνει αὐτοκέφαλοι), ζητησάντων τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἥλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἴσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἔξουσιαστῶν καταπιέσεων. Ἀλλὰ καὶ οἱ **Σέρβοι** (1830) καὶ οἱ **Βούλγαροι** (1860) ἐξήτησαν ἐπιχάτως πάλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήγτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἐντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἔξαρχία των καὶ ἐπὶ ἐπιρχῶν, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, διτὶ ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆς Βουλγαρικῆς ἔξαρχίας τὸ κέντρον νὰ είναι ἐν

Κωνσταντινουπόλει ! Διὰ τοῦτο δῆμος καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχι-
σματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Περὶ τούτου
πλείσινα λέγονται κατωτέρω.

Ἄπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοι-
κητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ δῆλοτε
μετ' αὐτοῦ ἡγωμέναι ἐκκλησίαι τῆς Ρωσίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου
Πέτρου (1722), τῆς Ἐλλάδος (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολ-
δαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ δροθοδόξων (1740). Ἀπὸ
ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς
Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ιβηρίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδια-
σμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φιρμανίων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν
καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἴσχυροὺς προστάτας παρὰ τῇ
Πόλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἴσχυροι,
ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Οθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἴσχυς
αὗτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευε πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ
τῶν καταπιέσεων τῶν αρχούντων. Παρὰ τοῖς ἐπίσκοποις ὑπῆρχε
συμβούλιον ἐκ αληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἡ θέλησις δῆμος τοῦ
ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν κα-
λομένων δημογερόντων ἦσαν ἡναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμ-
βάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 39.

*Ποια τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς
παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;*

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς
ἡτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμ-
βάνῃ τὸν αλήρον. Κατὰ τὸν 15' καὶ 16' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ
αληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 16' αἰῶνος, ἀφ'
ὅτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν
νὰ ἰδρύωνται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἀτινα συνετέλεσαν
καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ αλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τού-

των, ὃν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνῃ, Κυδωνίαις, Ἰωαννίνοις, Βουκουρεστίφ, Ἰασίφ, Ἀθωνι, τὴν διεύθυνσιν εἰχον κυρίως κληρικοί. Οὗτως ὁ κλήρος ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι’ αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλῃ διέπρεψαν μάνον δέοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας (ἐν Πατανίῳ, Μίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιούτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἔκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, οίον Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰώνος ἀκμάσαντα Κύριλλον τὸν Δούκαριν, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἰτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, δεῖτις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προστηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας ἵσουντας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰώνος· τὸν Δοσιθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδώσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἥκμασε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰώνος). τὸν Μηνιάτην, τὸν ἀριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰώνος). τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰώνος, τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαίον θεολόγον ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον καὶ τὸν Θεοτόκην, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομίων, ἐν οίς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀφ' ὅτου ἴδρυθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑφῶται ἔτι μᾶλλον ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἴδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 40.

**Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ήθη
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;**

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρόνον, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Τούρκοι ἀφήρεσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τελεία, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτίζωνται νέαι ἐκκλησίαι ἢ νὰ διορθώνται αἱ παλαιαὶ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἡκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ αἰλίου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἥρχισε κατόπιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑφ' ὅλης τὰς ἐπόφεις ν' ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα δοσμέραι νὰ ἔξαπλωνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἥρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσίς τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ξῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἡθη ἥρχισαν ν' ἀποβαίνωσιν αὐστηρότερα καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἡθική τις ἀναπλασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε αἰλίου καὶ τοῦ λαοῦ ἡτο ἀναμεμιγμένη μετὰ προδότηψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἐτεροδόξων ἡ περιωρίζετο εἰς τὴν περιιδεῖ τοπικὴν τρόπον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ξήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐτηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἡσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς

καταπιέσεις τῶν δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ "Ἄγιον" Ὀρός ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἑστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, διποὺ μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ "Ὀρους Σινᾶ", οὗ προΐσταται ἐπίσκοπος.

B'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

. § 41.

Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἢ ὁρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανώθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βρατεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Ή' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἡς προΐστατο διάρχεις πατριάρχος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν σίκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Ή' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἢ ἔξαρτησις ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπανσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἐπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπενδάτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἔξηγολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελούντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἰχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν

ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιάντη ὥρισθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀποκατεστάθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὀθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἐνεκά τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνευήρουξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτη ἀρχή. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὄρθιοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις διατηρεῖ καὶ ἵδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα δι' αὐτοῦ γίνηται ἀναγκαῖα συνεννόησις ἐπὶ τῶν μικτῶν ὑποθέσεων καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὅντα. Ἐδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριαρχῇ Κωνσταντινουπόλεως ἐνεκά διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ κήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεύων παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἔχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθωρεῖ ὡς μὴ γενομένην ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης, ἐπειτα δικαίως, διε τὸ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνήρεσε τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὐτῇ μέχρι σή-

μερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἔκεινης φηφισθέν, παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οίον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συγόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μόρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα δρᾶα καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρώτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρύνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ' οὐσίαν δικαίου ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἴδιας τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, δταν δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. **Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἐπτανήσου** εἶχε κατὰ τοὺς τελευταῖους χρόνους κλῆρον ὅπωσδουν εὐπαίδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς είχον επουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίᾳ καὶ τῷ αὐτῇ προσηρτημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἥτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἰδρυσεν ὁ "Ἄγγελος φιλέλλην ἀσίδιμος Γιωτίλφορδ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου κατέστη ἀναγκαῖα καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἡ μετὰ τῆς Ἐλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Μετὰ τὸν τελευταῖον ἔγδοξον πόλεμον τοῦ 1912 καὶ 1913 ἡνώθησαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἐλλάδος πᾶσαι αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τοῦ βασιλείου τῆς Ἐλλάδος. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἡ παρουσίᾳ τοῦ θεῖτοῦ **Καίρου**, διστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολείον ἐν "Ανδρῳ, ὁρφανογροφείον ὀνομασθέν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διὸ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἡ ἐμφάνισις ἐν αὐτῇ καθολικῶν (ἱησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ **διαμαρτυρομένων** (Κίγκ κλπ.) **Ιεραποστόλων**. Ἀλλ' οὕτε ἔκεινος οὕτε οὗτοι ἡδονήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἐλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ἡ πέρ τῆς ἐμπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, δέ τοις προσδοκᾶται ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσηται ἐν Ἐλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου **ἡ Ριζάρειος σχολὴ** (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ιερατικαὶ σχολαὶ. Ως θεολόγοι ἐκδομῆσαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἐλλάδος

Ἐπικλητική Ιστορία Α. Δ. Κυριακοῦ

πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Κοντογόνης, ὁ Δυκοῦργος, ὁ Κλεόπας, ὁ Ρομπότης, ὁ Νικόλαος Δαμαλᾶς, ὁ Νικηφόρος Καλογερᾶς καὶ ὁ Ἰγνάτιος Μοσχάκης.

Γ'.

'Ανατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ρωσσίᾳ.

*Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ρωσίας
καὶ ποια ἡ κατάστασις αὐτῆς;*

Πῶς εἰσήχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ρωσίᾳ εἰδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκεῖ παρετηρήσαμεν, διτὶ οἱ μητροπολῖται Κιέδου, οἱ ἀνάτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ρωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ τυχότα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν τὴν ἀποδάσαν πρωτεύουσαν τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἔχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινούπολεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτώμενοι. Ἡσαν δὲ Ἑλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὗτη διήρκει μέχρι τοῦ ΙΣ' αἰώνος. Τότε δὲ Περεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ρωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ ρωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην **Μόσχας πατριάρχην**. Ἐκτοτε ἐκυνηρωτό ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ρωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἥρχισαν ἐν Ρωσίᾳ γὰρ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ **Μέγας Πέτρος** κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰώνος ἀκμάζων ἀνέλαβεν εἰς τὰς στιβαρὰς γειράς του τὰς ἡγίας τοῦ ρωσικοῦ κράτους. Οἱ μεγαλεπήδολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, διτις τὰ πάντα ἥθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεών του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους, δὲν

ηρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ισοδίως. Διὰ τοῦτο, δτε τῷ 1702 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφῆκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἐιρήθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὥρισθη ὡπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου **σύνοδος** ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινῶν πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετρουπόλει μέχρι τοῦδε τῇ συμπράξει καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἔξασκοδίσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιφροίν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνάδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήγαγε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονούμενων ἵερέων καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱεριῶν, καθ' ἃς ἐπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδειξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ **Αἰκατερίνα ἡ Β'**, **Νικόλαος δὲ Α'** καὶ **Αλέξανδρος δὲ Β'**.

Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ρώσοις ἐλαχιπρόνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ρώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθεῖσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀρμονίας ἀνυψώθη εἰς θυραματίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ δόποιον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἔτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωήν, ἥρχισεν δὲ ἀκούηται συγνότερον νῦν ἐν τῇ Ρωσίᾳ ἡ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη μεγάλως ἐσχάτως ἡ παιδία τοῦ κλήρου, ἀφ' δτού ἰδρύθησαν τέσσαρες θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετρουπόλει, ἐν Μόσχῃ, ἐν Κιέδῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γειτνίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχῃ λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ρωσικοῦ κλήρου ἐπιφροίν. Τὴν ρω-

σικήν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαῖοι θεολόγοι, οίον ὁ **Προκοπίωνος** ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ **Πλάτων** ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, δογματικὸς **Μακάριος**, δογματικὸς **Φιλάρετος** καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσίᾳ διάρχει μεγάλη πληθὺς αἱρέσεων, δινομάζονται δὲ οὗτοι **Ρασκολνῖκοι**, δηλ. σχισματικοί, καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰώνα, διότι δὲν ἡθέλησαν νῦν ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσον οἱ **Ρασκολνῖκοι** εἰς διαφόρους μωράς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μεταξύ των. Ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ **Ασιᾳ** ἵεραποστόλους κηρύττεοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἔξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς βαρδάροις ἔθνικοις. **Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους** οἱ **Ρώσοι** προσηγένθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἔθνικῶν διπήρξαν καὶ διάρχουσιν ἐξημένα τὰ πάθη μεταξύ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι **Ρώσοι** ἴσχύοντες γάν καπιέζουσι τοὺς καθολικούς Πολωνούς, διπας ἄλλοτε, διτε ὑφίστατο τὸ ἴσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἔκεινους.

Δ.'

Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι δρυθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 43.

Αἱ δρυθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ιβηρίας.

1. Αἱ δρυθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας.

Πλὴν τῶν ἐν Τούρκιᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, τῶν τεσσάρων δηλ. πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντι-

χείας καὶ Ἱεροτολόμων, τῆς αὐτοκέφαλου ὄρθοδοξού ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρωσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἑξῆς αὐτοκέφαλοι ὄρθοδοξοι ἐκκλησίαι.

Η ἐκκλησία τῶν ἐν Αὐστρίᾳ δρυθόδοξων. Οἱ ὄρθοδοξοι οὗτοι Σέρβοι ὄντες, Βλάχοι καὶ Ρουμήνοι οὐ πότε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς τελοῦντες, ὑπήργοντο ἀλλοτε διὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Πεκίου ἢ Βελιγραδίου ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινούπολεως, ἀλλὰ τῷ 1740, ὡς ἀνήκοντες εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἔχωρισθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν ὄρθοδοξούς αὐτοκέφαλον ἐκκλησίαν. Σήμερον ὑπάγονται οἱ ὄρθοδοξοι οὗτοι τῆς Αὐστρίας ὑπὸ τρεῖς αὐτοκέφαλους ἀρχιεπισκόπους, τοῦ Κάρλοβιτς, τῆς Ἐρμανστανδ καὶ τοῦ Τσέρνοβιτς, εἰναὶ δὲ περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχει δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὄρθοδοξοῦ κλήρου αὐτῶν πλὴν ἀλλων ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καὶ θεολογικῆ σχολῆ ἐν τῷ ἐν Τσέρνοβιτς Πανεπιστημίῳ.

2. Η δρυθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Η ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα ὑπῆργετο ἀλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅφ' ὃν περιήλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, δὲ εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ήσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι. Κηρυχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τῷ 1856, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Βλαχικῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἣν ἡ ἐκκλησιαστική τάξις δέον ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δέον νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Η ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἀφ' ὅτου η Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτούρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασίλειον. Ο βλαχικὸς κλῆρος μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἀλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις.

‘Η ύπὸ τοῦ Κοδᾶ δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν Ἑλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ρουμάνοι ἐπίσκοποι, ίερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς ἑλληνικωτάτας Κουτσούλαχικὰς κοινότητας τῆς Μακεδονίας κατέστησε λίαν τεταμένας τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ρουμανίας (1907), δθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ τῶν ἐν Βλαχίᾳ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχίου ἐδάφους! Ἐπὶ τέλους δημος ἐπῆλθεν ἡ ποθουμένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ δροθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, δπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὅντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐξήτησαν καὶ ὑπῆχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῷ 1766, ἵνα ἔχωσι τὴν ισχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὀθωμανῶν (ὅρα ἐκκλησιαστικὴν ιστορίαν Σεργίου Μακραίου παρὰ Σάθη Μεσκιών. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ὅτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὁρένοδιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἥγεμονίκα κατέστη πᾶλιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος, ὡς ἦτο πρέπον, τῷ δὲ 1878 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κτηρυχθείσης καὶ τῆς Σερβίκης βασιλείου, ἀπέδη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξάρτητικα αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύναδον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κληρός. Οίονεὶ παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας είναι ἡ τοῦ Μαυροβουνίου, οὗ ἐκκλησιαστικῶς προΐσταται ὁ ἐν Κετιγινῃ μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι είναι σερβικῆς ἔθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Καυκάσου δροθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπους, τὸν τῆς ἁνω λεγομένης Ἰβηρίας καὶ τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας,

ἄλλος ἀφ' ὅτου οἱ Ἱδηρες ἐξήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὁγδόου αἰώνος, ἐναντίον τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων καὶ τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ περιῆλθον ὑπὸ τὴν ρωσικὴν ἐξουσίαν ὑπῆρχησαν καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς ρωσικὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς.

5. Ἡ ἐκκλησία ἡ ἐξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 44.

Tὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ Βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βούλαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς των ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὁχρίδος καὶ Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξήτησαν οἰκειοθελῶς, ὅπως καὶ οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγήν των ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράδει τοῦ αὐτοῦ Σεργίου Μακραίου ἐκκλησιαστικὴν ίστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860, ἀφ' ὅτου εἶδον ἀνεξαρτήτους καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ τοὺς Ἐλληνας καὶ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐπεθύμησαν καὶ ἐξήτησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των, κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικήν, εἰτα δὲ καὶ τὴν πολιτικήν. Αἱ ἀξιώσεις των δημαρχῶν ἀπὸ ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ περὶ σχηματισμοῦ ἐξαρχίας ἡ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένοντο οὕτως ἀτόπως καὶ τόσον ἐναντίον τῶν ισχυρότερων ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὥστε πρὸς τὴν τέως κανονικὴν προσταταμένην αὐτῶν ἀρχήν, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, περιῆλθον ἀμέσως εἰς ἀδιάλλοκτον σύγκρουσιν. Δὲν ἦρχοντο δηλ., ὡς προέτεινεν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Σ', νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἡ ἐξαρχίαν Βουλγαρίας ἀνεξάρτητον περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίᾳ Βουλγαρίᾳ ἐν ἐπαρχίαις διμιγοῦς Βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ, μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ὅπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἔθελον οἱ πανταχοῦ,

τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης σλαβιστὶ ὅμιλοῦντες, εἴτε ἔχουσι βουλγαρικὸν τὸ φρόνημα εἴτε μή, νῦν ἀποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκουμένων ιδίαν ἐντελῶς ἡνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διού παρὰ τῷ "Ἐλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὺν ἑδρεύη ὡς δεύτερος πατριάρχης ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἡ δὲ ἔξαρχος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὗτως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ δύο ἐκκλησίαι ἐκ παραλλήλου, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφότεροι τὰ κέντρα των καὶ τὸν ἀρχηγόν των ἔχουσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Ἡξίουν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ δποῖαι οὐδέποτε ἀνήκουν εἰς τὴν βουλγαρικήν ἐκκλησίαν, τούναντίον ἀνέκαθεν ὑπῆρχοντο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἔχουσαι δὲ καὶ δποι παρά τινων τῶν ακτοίκων λαλεῖται ἡ σλαβικὴ γλώσσα ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα! Αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἀτοποι καὶ ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ἡ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ Η' κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ρητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι: ὥσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οἱ δρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑθνοφυλετισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἑθνικότητας οὗτως, ὥστε ἑκάστη ἑθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὺν ἔχῃ πνευματικὸν ἀρχηγόν καὶ νὺν ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἡ πλειότεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἤδοντα ν' ἀνεγχῇ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πόλη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς, ἡτις διερήβη τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνέδωκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἔδρυσε τῷ 1872 διὰ φιρμανίου βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν περιλαμβανούσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλείστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διεμαρτυρόμενα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὺν μένωσι πατριαρχικὰ καὶ ἑλληνικά, μετὰ ἔξαρχου ἡ ἀρχηγός αὐτῆς ἡ δευτέρου πατριάρχου ἑδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἀν-

Θυμός δέ τον ἐν Κωνσταντινουπόλεις ἐγκαθιδρυθέντα πρώτον ἔξαρχον τῶν Βουλγάρων Ἀνθιμον τὸν πρώην Βιδύνης καὶ διὰ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσῃς ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ. ἐπαναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κανονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποκεκομμένους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὁρθοδόξου ἐκκλησίας, πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἔξαρχιν. Οἱ Βουλγάροι ἐν τούτοις κατορθώσαντες τῇ προστασίᾳ τῆς αὐτῆς ἴσχυρᾶς Διονάσεως τῆς προστατευούσῃς αὐτοὺς νὰ ἐκδιώσωται τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καταλαμβάνουσι πολλαχοῦ διὰ τῆς βίας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἑλληνας ιλτρικούς, μοναχούς καὶ διδασκάλους καὶ διεπράττουσιν ἀνηκούστους ἥλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιασιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελούχην ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζαρτζίκην καὶ προκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βιτάκη, οὗτω δὲ δίδουται τῷ 1878 βουλγαρική, τῷ Σουλτάνῳ φατέρι τοῦ 1855 δι' ἀρπαγῆς καὶ πραξικοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμαούλια ἡ οπὲρ τὰς ἐκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εδρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόνον τῆς Ρωσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βουλγάροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία των ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἥγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων δρίων τις, ἀλλ ἔξακολουθοῦσι ν' ἀξιώσι πάντοτε νὰ ἐδρεύῃ ὁ ἔξαρχός των ἐν Κωνσταντινουπόλεις καὶ ἡ ἐκκλησία των νὰ ἐκτείνηται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἡ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι διὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαντήσεων αρρύπτουσι πάντοτε σχέδιοι πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησίν των ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Το ὀικουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Πόλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὃστε Διογύσιος ὁ Ε' καὶ ἔνεκ τοῦ λόγου τούτου κηρύττει τῷ 1890

τὴν ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὄρθόδοξοὶ ἐκκλησίαι πανταχοῦ ἐπί τινα χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βουλγαροὶ ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ ἵνα λάβωσι διὰ γέου πρᾶξικο-πήματος ἀφορμήν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαθον τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν. Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβούμεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινηθῆ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ τάξις, ἀλλ᾽ ἡ Πόλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγνυται τελεία ἐπανάστασις τῶν Σλαύων ἐν Μακεδονίᾳ ὑποστηριζομένων ὑπὸ βουλγαρικῶν στιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσβαλόντων. Οἱ Τούρκοι ὅμως κατατέλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑποστηριζομένων ὑπὸ κομιτάτων ἐν Σόφιᾳ ἐδρουσόντων καὶ καταδιωκούσων διὰ δολοφονιῶν καὶ παντὸς ἀλλού βιαίου μέσου πᾶν διὰ τοῦτο ἐλληνικὸν καὶ πολλαχοῦ προστιθεντούσων εἰς σφαγὰς τῶν κατοίκων ὀλοκλήρων ἐλληνικῶν ἡ ἐλληνιζόντων χωρίων, τοῦτο ἀναγκάζει τοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς ν' ἀμυνθῶσι καὶ δι' ἐνόπλων ἐλληνομακεδονικῶν σωμάτων ν' ἀποκρούσωσι τὴν βίαν διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων ταραχῶν καὶ ἀναστατώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη ν' ἀναβέσῃ τῇ Ρωσίᾳ καὶ τῇ Αὐστρίᾳ, ὡς ὅμοροις τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατεῖαις καὶ ἐνδιαφερομέναις πλειστερού διὰ τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἴμου, νὰ διευθετήσωσι τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν, ἢν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ Πόλη. Ἐν Μόρτσεγ ἀποφασίζεται παρὰ τῶν Δυνάμεων τούτων νὰ εἰσαχθῇ ἐν Μακεδονίᾳ μικτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν, καὶ οἰκονομικὸς καὶ διοικητικὸς ἔλεγχος. Ἡ Πόλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων ἐν Μιτιλήνῃ (1905) νὰ δεχθῇ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἀδιλιότης ὅμως καὶ ταραχὴ ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριωδία καὶ ἡ βραχαρότης τῶν Βουλγάρων ἐκσπᾷ κατὰ τῶν φιλειρηνικῶν καὶ ἀθώων Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγχιστος, διώκονται δὲ οἱ Ἑλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενγμάχῳ, ἐν Φιλιππού-

πόλεις καὶ ἀλλαχοῦ καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῶν καὶ τὰ μοναστήριά των ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολίνειου συνήγκης ἀρπάζονται, τὰ δὲ σχολεῖά των κλείονται καὶ πολλαὶ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἐλληνες ἀρχιερεῖς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὑνοοῦντες τὴν ἄμυναν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται διὰ μεταθέσεων καὶ ἀνακλήσεων ὑπὸ τῆς Πόλης καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ή δὲ Ἐλλάς δι’ ἐπανειλημμένων διακονιώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πόλης καὶ τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν κατορθοῖ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὗται, νὰ πάνη πᾶσα καταδίωξις τῶν Ἐλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ν’ ἀφεθῶσιν οἱ ἔκει ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξακολουθουσιῶν νὰ λυμαίνωνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἐπειδὴ συγκρούονται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συνεφάνουν νὰ λάθωσιν δριτικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιουτορόπως διηγωνίζετο ή ἀπερίγραπτος καὶ κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ. Εἰς τοιούτον σημείον εὑρίσκεται καὶ σήμερον τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, τὸ ὅποιον δικαίως κρατεῖ ἐν συγκινήσει καὶ ταραχῇ ὀλόκληρον τὸν ἑλληνισμόν, διότι ἐν αὐτῷ κινδυνεύουσι καὶ ἀπειλοῦνται οἱ μόνον τὰ πατροπαράδοτα καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν κατακτητῶν διὰ φιρμανίων ἀνεγνωρισμένα καὶ ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπικυρωμένα δικαιώματα καὶ προνόμια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων καὶ ιερῶν καγόνων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑψίστα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι πρόκειται περὶ ἐτοχεδικασμένης καὶ ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ’ ὧν συνδέεται τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εὕτυχως οἱ τελευταῖοι ἔνδοξοι πόλεμοι τῆς Ἑλλάδος τῷ 1913 καὶ τῷ 1918 — 1919 ἐβελτίωσαν τὴν κατάστασιν διότι καὶ μέγα μέρος νῦν τῆς Μακεδονίας ἔγινεν ἑλληνικὴ χώρα καὶ οἱ μένοντες ὑπὸ Βουλγαρικὴν ἐξουσίαν Ἐλληνες θὰ είναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰσχυρᾶς

Έλλαδος, οί δὲ Βούλγαροι δὲν θὰ δύνανται ἀτιμωρητὶ πλέον νὰ πιέζωσι τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ὁρθόδοξοι εἰνε περὶ τὰ 140 ἐκατομμύρια.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὁρθοδόξων κεχωρίσμέναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν *Νεστοριανῶν*, *Ιακωβιτῶν*, *Αρμενίων*, *Κοπτῶν*, *Αβησσουνίων καὶ Μαρωνιτῶν* (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἥδι ἀρχῆς διετέλουν. Η Ἰστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημίωτον γεγονός ἔχει ν' ἀναγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσήλυτισωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἕκανον διπάδοντας αὐτῶν ν' ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρίων δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοι τινὲς οὐνίται ἡ γραικοκαθολικοί, οὗτως ἔχομεν νῦν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας, *Ιακωβίτας καὶ Αρμενίους οὐνίτας*, δηλ. ἡνωμένους μετὰ τῆς Ρώμης. Οἱ Μαρωνίται ἥδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς *Νεστοριανοῖς* εὑρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχήν τινα.

B'.

Ιστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 45.

Ποια ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μεσοὺς αἰώνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὖτων, ἥτε διαδείκνυσι τὰς παχυλὰς

δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμόν, ὅπεις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὅμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ρώμης διαταγάς. Ἀφ' ἑτέρου η μεταρρύθμισις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἰσχῆ τοῦ παπισμοῦ καὶ ἥλεγχεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἔξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἔχυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἂν η πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεισε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις δμως αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταῖς. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἴχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξιώσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπείρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἔξουσιῶν αὐτῶν. Τοιούτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸ ΙΖ' αἰώνα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἴεροκήρυκα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφέρμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἔξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει ν' ἀκολουθῶσι καὶ γὰ νποτάτωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσὴφ δ Β', δ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους τοῦ, ἐπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλήρον καὶ ν' ἀποκόφῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ δικλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια ἔδρισεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἀλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἔνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι η δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόσδοτον, ἦτο δ' ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἐζήσει η Γαλλία, καὶ ἥθελε γὰ εἶναι κράτος ἐν κράτει, ἡγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) δ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ προσέη δὲ τῇ δργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρη-

σκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθεῖας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολέων διέτασσε, ἐφ' οὐ ό Σατωριάγδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς διτὶ ἔνθιος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται γὰρ ὑπάρξῃ καὶ ηθικὴ εἰναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἴδεων, ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικήν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικήν ἐκκλησίαν ἔχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ ἀηρυγχέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μεταρρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς προσδοσίου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιβυμίᾳ ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' εἰ πάπαι ὑπὸ τῶν ἡγουμενῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαῖς βελτιώσεις. Ἡ ἐν *Τριδέντῳ* σύνοδος κατὰ τὸν 15^ό αἰῶνα, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε πάσαν διδασκαλίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαίδευσεως τοῦ αλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων γῆών αὐτοῦ ἥδυνήθη νὰ λάθῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος *Γρηγόριος 15^ό*, ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του ἐστηλίτευσε ἀπάσας τὰς ἴδεας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν, διτὶ εἴναι βλασφημίᾳ καὶ αἵρεσις νὰ εἴται τις, διτὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως! Καὶ *Πίος ὁ Θ'*, ἀφοῦ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προστρημένου συλλάβουν, περιλήφεώς τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς *Ρώμην*, ἐν τῷ *Βατικανῷ*, ἐπέτυχεν, ὥστε ν' ἀνακηρύξῃ αὐτῇ τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορώσι τὰ ἥθη καὶ τὴν πίστιν ἀλανθαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ρώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτή, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἀλλ' ὡς εἰ ἥθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονείαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων ν' ἀποδοθῇ αὐ-

τοῖς θείᾳ τις ἴδιότητις, ἡ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸν ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπιεικόποου Ῥώμης, ἡ δὲ Ῥώμη κηρυχθείσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρας Ἰταλίας κατέληφθη ὑπὸ ἵταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὄριστικῶς ἡ ἵταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἥτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατέξανέστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ, οἵτινες ὄνομάσαντες ἔαυτοὺς παλαιοὺς καθολικούς, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἴδιας θρησκευτικὰς κοινότητας καὶ ἐπανήλθον εἰς τὰς ἀρχαῖας πρὸ τοῦ σχισμάτος ἴδεας καὶ ἀρχάς, τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὁρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, μεβ' ἣς ἐξήτασαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

Σημ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα, μάλιστα οἱ ἴησουνται, οἱ φραγκισκανοί, οἱ δομινικανοί καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν δὲ Βοσσουέτος, δὲ Πασχάλ, δὲ Μασιλλών, δὲ Φενελών, δὲ Δέλιγγερ καὶ ἄλλοι.

§ 46.

**Ποια ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἡδη παρὰ τοῖς
καθολικοῖς λαοῖς;**

Οἱ καθολικοὶ φίλοσοι εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιακοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων ὅτι τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Είναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ῥαφαὴλ Μιχαὴλ Ἀγγελος). Καὶ ἡ

έκκλησιαστική δ' αὐτῶν μουσική ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Ηαλαιστρίνας). Ο καθολικὸς λαός εὑρίσκεται συνήθως ἐν θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κύρυγμα σπανίως ὄκούεται. Εγεῦθεν δὲ φραντισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἥμη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ιταλίας, Γαλλίας, Ισπανίας, Πορτογαλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς) δὲν φημίζονται πολὺ. Ο ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὄλιομός εἶναι πασίγνωστος. Σῦλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικά τάγματα. Καθολικοὶ λεραπόστολοι εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίαις, Ἰαπωνίᾳ, Κίνῃ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δὲ ἐξ αὐτῶν δὲ Ξεφερίος ἐν Ἰνδίαις καὶ δὲλακάχας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἔνεκκα διχονοίας μεταξὺ τῶν λεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ δὲλιγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμὸν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ είναι περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ιστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 47.

Πᾶς διὰ τοῦ Λουθῆρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἐλβετίᾳ.

Αγωτέρω εἴδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατά τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρῆ. Η διαφθορὰ αὕτη δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τέσσαρά τινα· 1ον ἡ Γραφὴ ἐλημονήθη, αἱ δὲ παραδόσεις ἤσαν τὸ πᾶν. 2ον ἡ σωτηρία καὶ ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐξωτερικῶν τιγων τύπων καὶ ἔργων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ πίστις παρεβλέπετο. 3ον ἡ λατρεία

κατέρχεται μόνον φορμωθεὶς καὶ θεατρικός καὶ τοις ἥρδιοις πάσι
δεσποτικῶν τάτη, επειδὴ σάπιαν αὐθαίρετας θεούσινος εἰς τὰ πάντα καὶ
καταδιώκουσας πάντα μάντειαν παρέβαντον. Τὴν διαφθορὰν γαρ οὐδὲν
τοις πατέρων τούτων αἴτιος, τῷ πατέρεσσιν αἰνεῖναται αὐτὸν πατέντα μόνον
τοις ἐπικλητοῖς τοῖς μεταφράσματιν δῆλον πορτεπιδιώκεται: εἰς τοῦ προτε-
μάτορείησιν ταῦτας κατέπεσσιν | Δέ φατο Ηὔτε παγγεῖλος διέπρεψαν
εἰς θόλολεφος, οὐδὲ Οὔτε στάσιν οὐτε τὸν Πρότρητα περώνυμος οὐτε πειθόντα
ἢ τὸν ἐπιχειρῶν αὐτόλιθον δύτεν, πατεύοντο: οἱ μὲν Οὐρανοφανέστερη
κατηέρειται αὐθιγράσσεις: Οὐδετοστοι τοῦ Ιερώνυμος ὡς αἱρεσιαὶ πειθόνταν
ἐποιηπορεῖσαν διὰ τοῦτον τοπάρχην τεπετεύχθησαν πατένταν | Καταλάνα
δὲ προτεντηρόδωμα τοῦ Λουθήρου εἰνανθεμάτων εἶναι, οὐδερρήσιον
καὶ τοῦ ηετλίνου εἶναι: Εὐθετικόν εστιν εντείκτει καὶ οὐδὲν περιποτε
τοῦ Προτρητοῦ τε τελείνητη, τοῦ 1483, ψιουδάσας δὲ θεολογίαν καὶ
φιλοσοφίαν ἀγνόετο τοπάτελεταλας καθηγητής τοῦ Σφῆπατραίο
τοῦ Βιττεμβάργη τοῦ Δεσπότης μελέτης τῆς Γραφῆς πειθεῖς περὶ τῆς
διαφθορᾶς τῆς θρησκείας ἐκκλησίας ἀβεβαίωθη: διεκράλλον περὶ τούτην
τηροῦσαν περὶ τῆς θεάτρας τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς, δε τοῦτον πότε
οι τρινοὶ ἑποικεφθεῖσεντεῖται: Ρώμην δε εἰδεν τὸν θοῦσθεναγρούς τούτους πλε-
λοφένον βιοντά τῶν ποτεών εἰς καίτηστον αὐτῆς ποτεπούλεος Επιστρέψος εἰς
Γερμανίαν έλασσον θερόμηναν εἰς ανατολήν πατέοντες περὶ τῆς θεάτριας
διαφθορᾶς τοῦτον τοῦ Ιερού λιθονάχθοντα θεούσιον πειθόντα πρόχειτο τοῦ Προτρητοῦ
πολλοντούσαν δαλαδόδως οὐτεριτοῦ πατέοντος ταῦτασιν αὐτοῖς εἰς την
ζωηροχάρτων | Τὴν τοικατεργάτερον πολὺ ταῦτα εἰργάμενον τοῦ θεάτρου τούτου
σεν τοῦ θεούσιον πατέα τηροῦσαρι πρέπειον πατεύεται διεπιφανεῖταις πρόχειτο
δὲ μετεπειταντὸν θημοτοῖο πατέλετητη τὰς διποτελάνησεταις τῆς πρωματικῆς
τοῦ πατέτητης πατέτητην πατέτητης τούτων Ερμανούς θηγμάταστηπερὶ⁷
τῆς φαντάτης επιγρατηρεως ποτίκοιμεντησεσιγόδοντα πρόπτες διόρθωσιν
τοῦ πατέτητης εγκόντων ειπερρερεται μήτε τοῦ πατέτητηπερὶ τοῦ πατέτητης πατέτητη
εδε την πνημητενόμετρον ποτέ πρόσπειτος περὶ διαφθορᾶς
ειπόει καὶ επινήθοεις ἔρισος προτεξένθροναχθων, ποτέπαντες πειθόνταν διεπιδόν
πρότρητον τηρεῖν τοῦ πατέτητης πατέτητης πατέτητης αἰτιότες τοσάλαρθρον πρόχειτον τὰ
προτερωτεῖ τὴν κοινήμπανεων πρεσσούντην πρεσσεπάτεσσαν πατέτητην τοῦ πατέτητης πατέτητη
εποτετεύθημερων εἰς Ρώμην, ιδιαίτερολοργηθητη: Μάκτειτη δε διαποτέτητη
προσεπειταντὸν διπλούσιον, ποτέπατέτητης πατέτητης πατέτητης πατέτητης πατέτητης πατέτητη

θεὶς ἔκανε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρηγίᾳ
 δὲ καὶ ἐν συναθροίσεσι τοῦ λχοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν
 Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρε (τῷ 1521) ὑπερήφειε τὰς ἀρχὰς του.
 Ἡ διδασκαλία τοῦ Δουσθήρου ήτο γένεται τοῦ Μόνη ἡ
 Γραφὴ εἰναι γησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τούτο πρέπει
 νὰ είναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λχῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοούμενη. Αἱ
 παραδόσεις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὅποιων ἐδικαιολόγουν οἱ παπισταὶ
 πάτραν κατάχρησιν καὶ δεισιδαιμονίαν, ἀπερρίφθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ζεν
 Οἱ ἀνθρωποι κατ' αὐτὸν δὲν δύναται νὰ εὑχρεστήσῃ τῷ Θεῷ
 καὶ σωθῆ ἡ δικαιωθῆ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν
 ἀγρυπνιῶν, τῶν νητειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ιε-
 ροὺς τόπους ἢ διὰ τῶν ἀπαγάγεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἡ περιώριζεν
 ὁ καθολικὸς λαὸς ὅλην τὴν εὐεέδειαν, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πε-
 στεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θυγάτεροῦ αὐτοῦ ἀπολύτρω-
 σιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δύσῃ ὁ πάπας διὰ συγ-
 γκωρογκρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώῃ ἀπὸ τοῦ καθηρηρίου πυ-
 ρός, τὸ ὅποιον είναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. Ζεν. Οἱ ἐκκλη-
 σιαστικοὶ ποιμένες, οἵτινες ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατέγνωσαν
 νὰ δεσπόζωσιν αὐθικρέτως τῶν πιστῶν, δὲν ἔχουσι κατ' αὐτὸν ἰδίαν
 τινὰ ἔξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν,
 ἀλλ' εἴναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ καὶ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος
 τῶν πιστῶν πρέπει δὲ νὰ είναι ἔγγραμοι διότι ἡ εἰς πάντας τοὺς
 βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιθεβλημένη ἀγαμία ἔβλαψε
 τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν γενομένη ἀφορμὴ πολλῶν καταχρή-
 σεων ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἔξουσία, ἥν εἶχεν ὁ πάπας ἦτο
 ἐκ σφετερισμοῦ ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν
 κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπίσκοποι ὑπηρέτουν τυφλῶς
 τὸν παπισμὸν καὶ ἀπέκρουσαν τὴν μεταρρύθμισιν, διὰ τούτο κατηρ-
 γήθησαν μετὰ τοῦ πάπα ὑπὸ τοῦ Δουσθήρου, διετηρήθησαν δὲ
 μόνον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. Τοῦ Ἡ λατρεία τέλος,
 ἥτις ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσει ἄγαν πομπώδης καὶ
 ἐπιδεικτική, ἐπιφορτισθείσα δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν καὶ ἐορτῶν,
 ἐγίνετο δὲ ἐν τῇ ἀκατανοήτῳ γενερῷ λατινικῇ γλώσσῃ, ἐπρεπε κατ'
 αὐτὸν νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λχοῦ ἐννοού.

μένη γλώσση, ή δ' ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα νὰ είναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀλλὰ μυστήρια δὲν ἀπεδέχετο, ἀπέρριπτε δὲ καὶ τὴν προσκύνην τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὰς ἑορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθῆρου βλέπομεν διτού οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ακταπολεμοῦνται, ἀλλ' ἀνατρέπονται καὶ πολλὰ διδασκαλίαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῆ. Τοιουτορρόπως ἀντετέθη ὁ Λουθῆρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικήν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὁρθόδοξην ἐκκλησίαν, ἣτις μέση μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἴσταμένη ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὄρθως ποιοῦσα βαδίζει μέσην ὁδόν. Διότι 1ον θέλει καὶ τὴν Γραφήν καὶ τὰς παραδόσεις· 2ον ἀπαιτεῖ καὶ πίστιν καὶ ἔργα· 3ον ἀποφεύγει καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις καὶ τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ· καὶ 4ον ἀποκρούει καὶ τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθῆρου εὖρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδοιτο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἡσπάζθησαν αὐτάς. Ὁπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθῆρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μιτερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλώσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαχομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἔξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε'. Ἀλλ' ὅτε ἡθέλησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Σπέιερος κατὰ τὸ 1529 ν' ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτούς οἱ ὄπαδοι τοῦ Λουθῆρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολι-

ανά διάπομπον την ηγεμονίαν κατέργασε πάλι την αποφάσεως τιμήν, δύναμην καὶ δια-
ρεπτίσεων γένεται. Οὐταν διάπομπον πάλι την αποφάσεως τιμήν είναι την μηνυό-
μαρτυρούμενον ή προτεστάνταν εκλιθησάν. Επειδή δὲ ἐν νέῳ
τον συνεδρίων τῆς Αγούστου (1530) οἱ καθολικοὶ γηπεῖλησαν,
ὅτι θελουσι ρίζας αυτούς να εγκατατίθωσι τὰς νέας ιδέας συγκρι-
τήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν δπλων γὰρ υπεριαγόμενο-
ιαν τοῦτο να προτάσσουσιν μὴτακτοῦν τον διατάκτον τὸν νεόν
σιν αὐτῶν. Καὶ τοὺς μεν προβλήθη δηθογενετικὸς πόλεμος κε-
ταῖς τῶν Γερμανῶν γηγενούν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ετη ἐξερράγη ἐγένεται
τῶν αὐτῶν λόγων διαμακαλλικός λεγόμενος πόλεμος, οὗτονος
ἀποτελεσματικός υπήρξεν, οτιοι καθολικοὶ γηγαγαθησάν ἐπὶ τῆς εν
Αργούντης εἰρήνης (1535) γενόμενος οὐδεὶς πάλι τοις ταῖς πατρῷς τοις νεανί-
καὶ οὐταντετελεθῶσι τον γεννητον στολὴν τοιαντον τοιαντον γεννηθειαν.

Καθὼς δε τὸν Λούθηρο τρέθει εν Ερμανίᾳ, συσσόρη γεγγράφησαν
επανεστῇ κατα τον παπισμοῦ εν Συρίῃ τῆς Ελβετίας ὁ Ζβέν-
γλιδος, οὗτος αὶ ιδεῖς ησάν σχεδόν αὶ αὐτός ταῖς τοις Λούθη-
ρος. Τὴν ελβετικὴν μεταρρυθμίσιυν συγεπληρωσε πετά τον θάνατον
αυτοῦ δεν Γενεψη διέδιξας **Καλβίνος**, οὗτος τοσοῦτον έστημισθη ας
θεολόγος δεινός, ωτε αὶ ελβετικαὶ εκκλησίαι εἴσι αὐτοῦ ἀνωμασθή-
σαν καλεσιναται. Οἱ λούθηρανοι καὶ οἱ καλβίνισται, εμεγούς αἵ’ ἀλλή-
λων κεχωρισμένοι, διότι οἱ μὲν λούθηρανοι παρεδέχοντο, οτιοι πραγ-
ματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μετατίθενται διάτοις τοῦ οὐαματος καὶ
εἰδούς ίδιαν γεγονότον, χωραὶς νοσούς υπόβασιν ουτοὶ μηδενὶ^{τα}
τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου οὐδὲ τον Ιερόν ἔργον καὶ τούς εργάνους οίγνωσ-
οι δὲ καλβίνισται εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς, οἱ καλεσιναται ἔχουσι
κατηχητικά ταχαντα, οπεντιτουσαρτη. οτον ελεγκτοντος τοπον
απόλυτον προσδρισμόν, δη απορρίπτουσιν οἱ λούθηρανοι. Ό
απόλυτον προσδρισμόν είναι τὸ δόγμα τῶν καλβίνιστων, καθ’ ὃ
θεος χωρὶς ν αποβληπτη εἰς τὴν γηίκην ἀίδαιν εκάστον αυθαιρέτως
προωρίσε δῆθεν πρὸ των αἰωνίων τίνες των αὐθωρώπων, γήνεται
σωθῶσι (καὶ μόνον οὐτοὶ αἰωνίωνται), καὶ τίνες θάεγκατετείποντο ω’
αὐτοὺς εἰς απωλειαν. Τὸ δόγμα τοῦτο είναι παράλογον καὶ καθίστη-
ται τον γεννητον επονέσει την περιεργήν τον επονέσει την περιεργήν
ἀδικιον τον Θεον.

διέτης τοιον καὶ κομικάκοισι πόστιαν νανδιμητήν νωτ
ωδιεθενεύεται φτι νετονελεθήν ετδ ‘ΑΛΑ’. Η δηλοροή θεωτόκοτερο
γέτον ειναλπέρεται νήτιανωσηρηρητην πετοτην πετετην πετετην πετετην
νανετελλεται σύνοχιλεγγηάντας ετενθετήρητην πετετην πετετην πετετην
πετετην πετετην πετετην πετετην πετετην πετετην πετετην πετετην πετετην

ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν 17^ο αἰώνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦ θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περιφήμος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὀδήγησον τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλο καὶ Βαλενστάιγ. Ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ ἡρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπήλαυσαν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ισότητος πρὸς τοὺς καθολικούς. Τοιαῦτα κακὰ προυξένησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός, διτις δὲν ἥθελε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἡγαγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ ν' ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰώνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιφροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἥρχισε γὰρ ἐπικρατῆ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς· οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἰρέσεις, αἱ κυριώτεραι τῶν δποίων εἶναι οἱ λουθηρανοὶ, οἱ καλβινισταὶ, οἱ βαπτισταὶ, οἱ οὐνιτάριοι, οἱ μεθοδισταὶ, οἱ κονάκεροι, οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσήμαντοι. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις, ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἔξαρτῶσι τὴν σωτηρίαν, ἡ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ίδιας ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλετερμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 49.

Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Οἱ Λούθηρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ιδίαν τινὰ ἔξουσίαν τῶν ἱερέων (ἱεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας

τοὺς χριστιανοὺς Ἰζους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἡ ὑπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἔξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλῶν ἡ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἡ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἡ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες δῆμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἡ πλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίφαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετὰς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἰχε κομητή, καὶ περιώρισαν αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κῆρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνες ἡ ἄλλα ἀντικείμενα κινοῦνται τῷ εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ως ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ ραντίσματος ἡ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἡ σφράγισις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίποιο ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν δρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεῖται, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ως μυστήρια.

Ἡ ἡθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἐλεστῶν, Ἀγγλῶν καὶ λοιπῶν, δμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηγήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίαις συγχρήσιμη διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἄξιος ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρομένοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἑταῖρεις ἀποτελοῦντες ὑπὲρ τῆς

όρθοδόξους Σλαύους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἑγκυαλίου του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικούς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἀλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὄρθοδόξοι λαοὶ οὐδέποτε θ' ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, ν' ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμὸν τὸν διαστρέφαντα οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμὸν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 51.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβέργιης ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν τὸν Β', δι' ἣς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐξήτουν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἡγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὅμως ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἀν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίφει τοῦ παπισμοῦ, τοῦ καθαρτηρίου, τῶν ἀφέσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἀλλων, ἐν τούτοις ἐν πολλοῖς ἀλλοῖς διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ιδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἐπτὰ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξιωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα, ὡς σεβόσται διδασκαλίαι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἴσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκπέ-

ρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὄρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους διέκειτο ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰώνος ἀκμάσας **Κύριλλος** δ **Λουκαρις**, ἐλπίζων δτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν φιλίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων τὴν δύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ φευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ διμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεχρίθη γενικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλου, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ᾧ ἐντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικάς, ἡ ἀληθῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μέση ἴσταμένη μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμαρτυρήσεως ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε δικαίως ὡς νεωτερισμούς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον, καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἴδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους **Ιεραποστόλους**, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰώνος ἥρεαντο νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὄρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Διὰ τῶν **Ιεραποστόλων** τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μεταφράσεις τῶν **Γραφῶν** εἰς τὴν ἀπλῆν γλώσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταῦτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (**Οἰκονόμος**), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν ὡς ἀδλαθεῖς (Φαρμακίδης, Βάμβας). Ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι, μάλιστα ἐπισκοπιανοί, ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἔδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας. Ἀλλὰ οὐδὲν ἀποτέλεσμα προήλθεν.

· επιτράκκει τοις οπαδούς της πίστην ότι η θεότητα της Εκκλησίας είναι η μόνη αληθινή πίστη —. # 1
· νώραντερούς νωρίναρχος πάτητος είναι κατάγεται η θεότητα —. # 1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΠΙΟΔΟΣ Β'

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ^{*} (788—888) Συνομολόγηση Σατ

· από Α. Μ. να τα πάτει από την ιστορία της Εκκλησίας πάτητος της θεότητας της Εκκλησίας ;
· νονιτέρντο

§ 1. Τι είναι Εκκλησία καὶ τι Ἐκκλησιαστικὴ Ιστορία ;
· πρώτης έτης της Εκκλησίας πάτητος της θεότητας ;
· γράψει τον Μ. Κωνσταντίνο (1α 323).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'. : πρώτης προσόδου

· απόβλαττα Μ. ίσης ποιητικής ιδεών —. # 1

‘Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας πάτητος τῆς θεότητος Πάντοτε ;

· πρώτης προσόδου της Εκκλησίας πάτητος της θεότητος ;
· απόβλαττα η θεότητα της Εκκλησίας πάτητος της θεότητος ;

§ 2.—Τις ἡ θρησκευτική καὶ θρησκευτική πατητικής πάτητος της θεότητος
· πατητικής πάτητος της θεότητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 3.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 4.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 5.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 6.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 7.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 8.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 9.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 10.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 11.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 12.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 13.—Πώς η θρησκευτική πάτητος της θρησκευτικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;
· πατητικής πάτητος της θρησκευτικής πάτητος ;

§ 14.—Ποια ἡτοί ή λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας;

§ 15.—Ποια ἦταν τὰ ἥβη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

'Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323—867).

§ 16.—Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντίνον;

§ 17.—Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

§ 18.—Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

§ 19.—Περὶ Ἀθανασίου καὶ Μ. Βασιλείου.

§ 20.—Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηγοῦ.

§ 21.—Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.

§ 22.—Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.

§ 23.—Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

§ 24.—Πῶς ηύξήθη ἡ ἔξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

§ 25.—Τίς ἡτοί ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἔξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι αἰκουμενικαὶ σύγοδοι ἐγένοντο;

§ 26.—Πῶς εἰχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

§ 27.—Ποια τὰ ἥβη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης;

§ 28.—Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρώτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

'Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α' Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 29.—Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας;

§ 30.—Ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

§ 31.—Ποία τις ἡτοῦ ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία;

§ 32.—Ποία ἡτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποία τὰ ἥθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

§ 33.—Πότες ἐπεστράφησαν οἱ Σλαβοὶ καὶ ιδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρώσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν;

B'. Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.—Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι;

§ 35.—Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

§ 36.—Ποία τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης;

§ 36 6'.—Τινες ἡγέρθησαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

‘Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς χρόνων (1453 – 1919).

A'. Ιστορία τῆς ανατολικῆς ἐκκλησίας.

A'. Ανατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 37.—Πῶς προστηγέθη ἡ ὁθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν;

§ 38.—Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ;

§ 39.—Ποία ἡτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἀλωσιν;

§ 40.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποία ἦραν τὰ ἥθη;

B'. Ανατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 41.—Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὠργανώθη;

κατεχει την πόλην και από την πόλην προσέρχεται στην πόλην της Αθήνας — .03 §

Γ'. Ανατολική έκκλησις ἐν Ρωμαίοις νάχοπεν κατα

§ 42.—Πότε ἐγένετο ανεξαρτητος; Η εκκλησία τῆς Ρώμας και
ποια η κατάστασις αυτής; ; προσέρχεται στην πόλην της Αθήνας — .03 §

Δ'. Αθ λοιπα αὐτοκέφαλοι όρθροιδος εκκλησιας — .03 §

§ 43.—Αι όρθροιδοι εκκλησίαι Αθηνας, Βλάχια, Σερβία;
Μαυροβουνίου και Ιεριάς.

§ 44.—Το Βουλγαρικόν ζήτημα.

Ιεράτευτη γραμμή **Ε'. Ιστορία της δυτικής έκκλησιας** — .03 §

§ 45.—Ποία η δύναμις και τίνες αι τάξεις τῶν πατῶν;

§ 46.—Ποια η λατρεία και ποια τὰ ίθη παρά τοις καθολικοῖς
λαοῖς;

Ζήτημα **Γ'. Ιστορία τῶν προτεσταντικῶν εκκλησιῶν** — .03 §

§ 47.—Πώς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζενγκίλιου και τοῦ Καλέν-
νου ἐγένετο η έκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ και Ελ-
λειπία κατὰ τὸν 15' αἰώνα;

μανίκις τοῦ Ελεύθερου; νωρίδογχος εδαφή θρακικῶν πολιτών της Γερ-
μανίκης

§ 49.—Ποία η έκκλησιαστικὴ διοίκησις και η λατρεία και ποια
τὰ ίθη παρά τοις καθολικούς προτεσταντικούς είναι πάροτοι? Α

Δ'. Σχέσεις της δρόδοδεου εκκλησιας πρὸς δυτικόν

·θερόν γράψη τόδη και διαμαρτυρομένους

§ 50.—Ποιαί ούπηραν αι σχέσεις τῆς ανατολικῆς εκκλησιας
πρὸς τοὺς τάπας; μετριοιδ μάκιταιράκκης ή νεχίς εώπ— .03 §

πρὸς τὰς προτεσταντικές εκκλησίας εφτάλη ή νεχίς εώπ— .03 §

B. Εγγένειαν ή παναράκκην ή παναλοτινα

ιαν ποδάριαν ή παναράκκην ή παναλοτινα

πρώτων εργών εώπ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

